

A nemzetközi menekültügy kezdetei és a magyar diplomácia (1922-1928)

Jelige: menekültügy

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3-8.
A menekültek ügye a Népszövetségben.....	8-17.
A nemzetközi menekültügy és Magyarország kapcsolata.....	17-24.
Orosz és örmény menekültek Magyarországon	24-26.
Összefoglalás.....	26-27.
Irodalomjegyzék.....	27-31.
Felhasznált források jegyzéke	31-33.

Bevezetés

Jelen dolgozatban megkísérlem bemutatni az első világháborút követően kialakult nemzetközi menekültügy kezdeti szakaszának (1921-1928)¹ főbb állomásait, valamint a magyar diplomáciának e kérdéskörben foglalt álláspontját, a politikai diskurzusban és a Népszövetség különböző intézményeiben tett megnyilvánulásait.

Jellemző – bár nem kizárólagos –, hogy a hazai történetírás a magyarországi menekültügy és intézményrendszere történetét csupán az 1987-1990 között hazánkba özönlő erdélyi menekülthullámig, s Magyarországnak a menekültek státusát szabályozó Genfi Egyezményhez történő, 1989 márciusában realizált csatlakozásáig vezeti vissza.² Jól láttatják ezt a megközelítést a Menekültügyi és Migrációs Hivatal egykori főigazgatója, Dobó István és a bicskei Befogadó Állomás néhai igazgatója, Horváth Lajos tanulmányai, amelyek szerint a magyar menekültügyi intézményrendszer története mindössze 1989-ig nyúlik vissza, a magyar „menekültügy», „mint a hazájukat különféle kényszerítő okokból elhagyó és Magyarországon védelmet kereső külföldiekről sajátos jogi és intézményi keretek között történő gondoskodás, 1999-ben „ünnepeli” fennállásának 10. évfordulóját.”³

A hazai menekültügy, így a magyar, illetve a Magyarországra érkező idegen származású menekülteket érintő migrációs folyamatok jogi, szociológiai és egyéb aspektusainak tudományos tanulmányozása rendre csupán néhány, ám kiemelkedő jelentőséggel bíró témát érint, így 1) a trianoni békediktátummal Magyarországtól elcsatolt területek magyar lakosságának az „anyaországba” történő áttelepülését,⁴ 2) az 1939 után

¹ A jelen tanulmány címében szereplő datálás (ti. 1922-1928) a dolgozat témájának nem nemzetközi, hanem magyar aspektusait reprezentálja, hiszen Magyarország csupán 1922-ben lett a Népszövetség tagállama, aktívan csupán ettől kezdve vehetett részt az 1921 óta formálódó nemzetközi menekültügy alakításában.

² Vö.: DÉMÉNY Gyöngyvér: *Integration of Refugees in Hungary. Fundamentum*, 12/5 (2008). 116-122.; JOBST Ágnes: Az állambiztonság és a keletnémet menekültügy. Dokumentumok a genfi menekültügyi egyezményhez való magyar csatlakozásról. *Betekintő*, 2010/3.; KASZÁS Veronika: A magyarországi „alternatív szervezetek” felépítése az erdélyi menekültek ügyében 1988-1989-ben. *Múltunk*, 59/1 (2014). 221-266.; KASZÁS Veronika: Diplomatic Way to the 1951 Geneva Convention. *Regio*, 2008/11. 67-95.; NAGY Boldizsár: *A magyar menekültjog és menekültügy a rendszerváltozástól az Európai Unióba lépésig. Erkölcsi, politika-filozófiai és jogi vizsgálódások*. Budapest, 2012.; RONTÓ Róbert: A magyar menekültügy rövid története, valamint az előintegrációs feladatokat ellátó állomás fő feladatai. *Afrika tanulmányok*, 2/3 (2008). 98-99.; TÓTH Judit: When an emergency has come to stay – The birth of the refugee administration in 1988-1989. *Regio*, 2008/11. 96-145.; etc.

³ DOBÓ István: 10 év a menekültekért. A magyar menekültügyi intézményrendszer rövid története. In: DOBÓ István [et al.]: *Menekültek Magyarországon*. Vol. IV. Budapest, 1999. 6-9.; HORVÁTH Lajos: Bevezető. In: DOBÓ István [et al.]: *Menekültek Magyarországon*. Vol. IV. Budapest, 1999. 4-5.

⁴ DÉKÁNY István: „Térítse meg nekünk a Magyar Kincstár...” – Soproni menekültek 1920-as kártérítési igénye. *Múltunk*, 57/4 (2012). 113-134.; DÖVÉNYI Zoltán: Zeitliche und räumliche Aspekte der Migrationswellen in

hazánkba érkező lengyel, valamint a Holokauszt és az európai zsidóüldözés borzalmai elől Magyarország területére menekült zsidó menekültek történetét;⁵ 3) az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc nyugatra menekülő magyar menekültjeinek történetét;⁶ 4) a már fellebb említett, 1987-ben megindult erdélyi menekülthullámot és az ennek kapcsán kialakuló menekültügyi intézményrendszert;⁷ 5) valamint a horvát- és boszniai háborúk elől Magyarországra menekülő magyar, horvát, bosnyák, szerb és egyéb származású menekültek ellátásának és integrációjának folyamatait.⁸

Ungarn, 1918-1995. In: SEEWANN, Gerhard (szerk.): *Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918-1995*. München, 1997. 7-33.; SZÜTS István Gergely: A szepesi menekültek sajtója 1920 és 1944 között. *Fórum*, 14/1 (2012). 23-34.; SZÜTS István Gergely: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” – Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek első felének lakásügyeiben Miskolcon. *Korall*, 11/40 (2010). 114-133.; etc.

⁵ BANKIER, David: Elterő és közös sors. Zsidó menekültek és náciellenes emigránsok. In: MOLNÁR Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Budapest, 2005. 37-44.; CARMILLY-WEINBERGER, Moshe: *Út a szabadság felé! Zsidó menekültek megsegítésének története a Holocaust idején. Erdély, 1936-1944*. Cluj-Napoca, 1999.; GEBEI Sándor: Lengyel katonai menekültek Egerben, 1939-1944. *Archívum*, 2010/19. 215-228.; GERENCSÉR Tibor: Lengyel menekültek Kárpátalján 1939-ben. *Acta Academiae Beregsasiensis*, 11/2 (2012). 107-124.; GNIAZDOWSKI, Mateusz: Lengyel háborús menekültek az első bécsi döntés után Magyarországhoz csatolt szlovákiai területeken. *Fórum*, 6/1 (2004). 35-50.; INOWLOCKI, Lena: Nagyanyák, anyák és leányok. Három zsidó menekült család asszonyai. *Thalassa*, 5/1-2 (1994). 176-187.; KAPRONCZAY Károly (szerk.): *Magyarok és lengyelek 1939-1945*. Budapest, 1991.; KOCZÓ József: Lengyel menekültek a Börzsöny környékén. *Börzsönyi helikon*, 8/6 (2013). 4-21.; MOLNÁR Imre: A magyar katolikus egyház és a lengyel menekültek. *Magyar szemle*, 16/7-8 (2007). 103-119.; MOLNÁR Imre – TAMÁS Edit (szerk.): *Lengyel menekültek 1939-1945*. Királyhelmec, 2009.

⁶ A mintegy kétszázezer fős magyar menekülthullám jelentős hazai, illetve külföldi szakirodalommal rendelkezik: HOFLAND, H. J. A.: *Hongaarse vluchtelingen, 1956*. Rotterdam, 2006.; KANYÓ Tamás (szerk.): *Emigráció és identitás. '56-os magyar menekültek Svájcban*. Budapest, 2002.; KECSKÉS D. Gusztáv: Az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadása. Propagandaakció. *Élet és tudomány*, 66/44 (2011). 1392-1394.; KECSKÉS D. Gusztáv: Egy humanitárius csoda anatómiája – az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadása. *Külügyi Szemle*, 9/4 (2010). 158-168.; LÉNÁRT András: Emigration from Hungary in 1956 and the Emigrants as Tourists to Hungary. *The Hungarian historical review*. 1/3-4 (2012). 368.; SOÓS Katalin: Ausztria és a magyar menekültügy 1956-57. *Századok*, 132/5 (1998). 1019-1051.; SZEMERÉDI Tibor: Az 1956-os magyar menekülthullám Ausztriában, és a menekültek kialakuló szervezetei. *Nyelvünk és kultúránk*, 2006/145. 28-41.

⁷ A körülbelül húszezer fős, többnyire magyar etnikumú menekültáradat történeti kutatásának legfőbb tanulmányai a fentiekben már idézésre kerültek.

⁸ Az 1990-es évek első felében hazánkba érkező, hozzávetőleg százezer fős délszláv menekültcsoportról és a szárnyait próbálgató magyar menekültügyi rendszerről lásd: BOGNÁR Katalin – KOVÁTS András: Visszatérés Kelet-Szlavóniába 1997 őszén. In: SIK Endre – TÓTH Judit (szerk.): *Idegenek Magyarországon*. Budapest, 1998. 29-48.; MAGYARITS András (szerk.): *Menekültek és menedékesek Magyarországon: Bicskén és Nagyatádon*. Székesfehérvár, 1996.; GULYÁS J. Attila: *Délszláv menekültek Somogyban*. Kaposvár, 1996.; HUSEBY-DARVAS Éva V.: A volt Jugoszláviából menekültek a repatriációról. In: SIK Endre – TÓTH Judit: *Migráció és politika*. Budapest, 1997. 77-86.; KOVÁCS András: Menedékesek Magyarországon 1996 januárjában. In: SIK Endre – TÓTH Judit: *Migráció és politika*. Budapest, 1997. 47-65.; SIK Endre: Külföldiek Magyarországon (1995-1997). In: SIK Endre – TÓTH Judit (szerk.): *Idegenek Magyarországon*. Budapest, 1998. 9-14.; TÓTH Péter Pál: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988-1994)*. Budapest, 1997.

A menekültjog magyarországi fejlődéstörténetét a szakirodalom általában a Magyar Népköztársaság 1949. évi Alkotmányának 58. paragrafusáig vezeti vissza, miszerint „[a]zok az idegen állampolgárok, akiket demokratikus magatartásukért, a népek felszabadulása érdekében kifejtett tevékenységükért üldöznek, a Magyar Népköztársaságban menedékjogot élveznek.”⁹ Egyes esetekben a Magyarországi Tanácsköztársaság alkotmányának menedékjogi paragrafusáról is megemlékezik a szakirodalom, mégpedig az alkotmány legrövidebb, 13. számú paragrafusáról, miszerint a „Tanácsköztársaságban minden külföldi forradalmárnak menedékjoga van.”¹⁰ Mindazonáltal a magyar jogrendszer menekültek jogait érintő jogszabályai történeti fejlődésének bemutatása a legtöbb esetben szintén az 1989. évet jelöli meg kezdőpontként, hiszen a Genfi Egyezményhez történő csatlakozást követően a 64/1989 (VI. 30.) MT számú rendelet értelmében megalapították a Belügyminisztérium Menekültügyi Hivatalát és megkezdődött a menekülteket befogadó állomások kiépítése Békéscsabán, Bicskén és Hajdúszoboszlón.

A magyar menekültügyi intézmény- és jogrendszer fejlődéstörténetét azonban egészen az első világháborút követő évekig lehet visszavezetni, hiszen a Népszövetség tagállamai, így a magyar állam által is aláírt multilaterális egyezmények képében kialakuló nemzetközi menekültüggyel párhuzamosan hazánkban is megindult a menekülteket és letelepedésüket szabályozó, támogató intézmények és jogi keret kiépítése, kodifikálása. A Minisztertanács 1920. április 28-án tartott ülésén felállításra került az Országos Menekültügyi Hivatal, amely kezdetben a Miniszterelnökség, majd 1922-től a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium hatáskörébe tartozott. A hivatal vezetését báró Petrichevich Horváth Emil népjóléti és munkaügyi államtitkárra bízta. Petrichevich szavaival élve a hivatal által megoldásra váró, a menekültekkel kapcsolatos legégetőbb feladatok a következők voltak: „élelmezésük, közszükségleti cikkek beszerzése, lakáshoz, álláshoz juttatásuk, s hogy végül a hivatal oly intézkedésekre térjen át, a melyek eredményükben a menekültügy teljes megszüntetését célozzák.” Az 1920. április 19-én elfogadott 3240/1920 M. E. számú kormányrendelet értelmében megalapításra került az Országos Menekültügyi Tanács is, élén Bethlen Istvánnal, amely a Minisztertanács munkáját támogatva szintén a hazánktól elcsatolt területekről érkező

⁹ BEÉR János – SZABÓ Imre (szerk.): *A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. Az 1949:XX. törvény és magyarázata.* Budapest, 1949. 91.

¹⁰ *A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Alkotmánya.* Budapest, 1919. 3; Bővebben lásd: TÓTH Judit: *Státuszjogok.* Budapest, 2004. 227.

menekültáradat migrációs és integrációs folyamatait volt hivatott támogatni.¹¹ Szintén ebben az évben állították fel a Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltséget is, amely a „menekülteknek az ellenséges megszállás alatt levő területekről való beözönlését” volt hivatott szabályozni, mérsékelni.¹² Az 1920. október 23-án elfogadott 8352/1920. számú kormányrendelet végül rendezte a beutazási és letelepedési engedély jogi alapjait is.¹³

Az Országos Menekültügyi Hivatal adatai szerint 1918. október 30. és 1924. június 30. között összesen 350,000 magyar menekült érkezett „Csonka-Magyarországra” az elszakított területekről,¹⁴ ám ez az érték idővel tovább növekedett, a legújabb kutatások alapján a két világháború közötti években Erdélyből, a Felvidékről és a délvidéki területekről hozzávetőlegesen 504,000 magyar menekült érkezett Magyarországra,¹⁵ amely roppant menekültáradat természetes következménye volt a hazai menekültügy és menekültjog

¹¹ A miniszterelnökség 2142/1920. számú beadványában ismertetésre kerül a vita, amely a Minisztertanács és Bethlen között alakult ki a menekültáradat feltartóztatása kapcsán, miszerint a Minisztertanács „nem vállalhatja az ügyek vitelért felelősséget, mert naponta 3-500 menekült érkezik, és ha ez a folyamat tovább is tart, a megszállott területek magyar intelligenciájukat teljesen elveszítik, itt pedig az ország egy olyan nagy csomó elégedetlen elemmel szaporodik meg, hogy az ebből származó szociális bajok orvoslása jóformán lehetetlenné válik. [...] Bethlen gróf erre válaszolva közölte, hogy a kérdés nehézségeivel tisztában van, maga is tudja, hogy ez nagyon népszerűtlen intézkedés, de az állapoton feltétlenül változtatni kell. Nézete szerint csak abban az esetben lehetne szó a menekültek befogadásáról, ha például egyetemi hallgatók jönnek, akiknek a megszállott területen tanulmányaik folytatása lehetetlen.” Végül az 1920. október 27-re datált 8352/1920. M.E. számú rendelet alapján a diákok mellett azon személyek is helyet kaptak a „feltétlenül bebocsájtandók” csoportjában, akiket a megszálló hatalmak a megszállt területről kiutasítanak; családfők, akiknek családja az anyaországban él, vagy családtagok, akiknek családfője már áttelepült; a nemzeti hadsereg, a csendőrség, a rendőrség és a pénzügyőrség állományába tartozó személyek; oly közhivatalnokok, akik alkalmaztatási rendelettel rendelkeznek; valamint oly egyének, akik számára „a megszállott területeken való tartózkodása lehetetlenné vált, vagy akiknek beköltözése egyéni körülményeknél fogva kívánatos.” E fenti meghatározás jól szemlélteti azt a problémát, amely a Magyarországra vándorló külföldi magyar személyek menekültléte kapcsán körvonalazódik, tudniillik ezen „menekültek” nagy százaléka önként döntött az áttelepülés mellett, s bár a korban még nem létezett egy általánosan elfogadott meghatározása a menekülteknek, e problémát a kor embere is világosan látta. Az Országos Menekültügyi Hivatal 1920. szeptember 16-án kelt levele Teleki Pál miniszterelnök részére (2141/1920.sz.) szintén erről tesz tanúbizonyságot: „Idecsatolt kimutatás szerint egyetlen napon 390 menekült érkezik. Mint hivatalosan megállapítottam, e kiköltözők igen tekintélyes része /: mintegy 70%-a :/ önként távozik és így voltaképpen nem esik szoros értelemben vett menekült számba. [...] Ezen alapon a kivándorlók többsége elegendő ok nélkül legtöbbször könnyű elhelyezkedést keresve vándorol ki, mely törekvésében igen természetesen nagymértékben támogatja őket a megszálló hatalom is. Ingyen szállítási eszközt, vámentességet, stb. bocsát rendelkezésükre, hogy ezáltal is elősegítse kivándorlási szándékukat.” Az idézett dokumentumokat lásd: MNL, K26/XLIII. 1299. cs.

¹² A kirendeltség két tagból állott, egyet az Országos Menekültügyi Hivatal, egyet a Belügyminisztérium rendelt ki, s döntött a beutazást igénylő személy sorsáról. Lásd: A magy. kir. minisztériumnak 8352/1920. M.E.sz. rendelete a megszállott területekről beutazók ellenőrzése tárgyában. MNL, K26/XLIII. 1299. cs.

¹³ PETRICHEVICH HORVÁTH Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. Budapest, 1924. 5. További információként lásd: SZÜTS István Gergely (2010). 115-116.

¹⁴ PETRICHEVICH HORVÁTH Emil, i.m. 37.

¹⁵ TÓTH Judit, 2008. 97.

kibontakozása. Az elszakított területekről érkező magyar menekültek státusát szabályozó, integrációját támogató intézményi keret hazai kiépülése azonban csupán egy aspektusa az első világháborút követő magyar menekültügynek, hiszen az ezekben az években kibontakozó nemzetközi menekültügy európai színpadán, a Népszövetség különböző intézményeinek keretei között fokozatosan kibontakozó, az európai menekültek ügyét érintő konferenciák, tárgyalássorozatok és nemzetközi szerződések realizálása során a magyar diplomácia aktív részvételével megfogalmazásra kerültek a menekültügy általános, elvi és erkölcsi alapjait érintő kérdések tárgyában történt hivatalos magyar állásfoglalások is. Bár a magyar menekültügy történetének e szegmense eddig nem képezte történeti kutatások tárgyát, történeti kontextusa, nevezetesen a Népszövetség menekültügyi tevékenysége ismeretes a magyar szakirodalomban is.

Az európai, így a nemzetközi menekültügy kialakulásának okait két, az első világháborút követő, Európát érintő menekülthullámban kell keresnünk, az orosz és az örmény menekültek hozzávetőleg kétmillió fős csoportjának képében. Az első világháború során 1916-ig bezárólag mintegy 3.6 millió orosz katona halt, vagy sebesült meg, s körülbelül három millióan kerültek hadifogságba.¹⁶ Az 1917-es „orosz forradalmat” követően kialakuló polgárháború és az azt övező éhínségek és járványok addig soha nem tapasztalt veszteségekkel jártak az országban, az éhínségek csak az 1921-es évben ötmillió emberéletet követeltek,¹⁷ a polgárháborúban mintegy négy millió fő esett el, s az európai történelem valaha tapasztalt legnagyobb menekülthullámainak egyikét indította meg, hozzávetőleg másfélmillió fővel.¹⁸ Az orosz menekültek hatalmas tömegeivel nagyjából megegyező méretű örmény menekülthullám indult meg az Oszmán Birodalom területéről 1915-ben. A birodalom ifjútörök kormányzata az első világháború alatt a 20. század egyik első népirtása, az Örmény Népirtás során mintegy másfél millió örmény életét oltotta ki, s hozzávetőleg további

¹⁶ WADE, Rex A.: *The Russian Revolution, 1917*. Cambridge, 2000. 18.

¹⁷ PIPES, Richard: *Az orosz forradalom története*. Budapest, 1997. 389-390.; JOHNSON, Paul: *Modernkor*. Budapest, 200. 73-76.

¹⁸ Vö: LONG, Katy: Early Repatriation Policy: Russian Refugee Return 1922-1924. *Journal of Refugee Studies*, 22/2 (2009). 133-154. Az szakirodalom által általában elfogadott tézis szerint bár a menekültek közül hozzávetőleg 90,000 fő Wrangel tábornok „fehér hadseregének” katonái közül került ki, a menekültek többsége az új diktatórikus berendezkedés társadalmi osztály- és politikai meggyőződés-alapú pogromjai elől menekülő „értelmiségi”, klerikus és nemes személy volt. Richard Pipes szavaival élve „Oroszország számára ez az exodus olyan tehetség-, tudás- és tapasztalatvesztést jelentett, amit lehetetlen számokban kifejezni.” Lásd: PIPES, Richard, i.m. 390. A valóságban azonban ennél sokkal színesebb volt a kép, a menekültek nem csupán arisztokrata vagy értelmiségi, szabadfoglalkozású személyek voltak, amint azt Magyarország esetében is látni fogjuk, nagy többségük egyszerű földművelő paraszt, vagy munkás volt.

egymillió örmény származású lakost juttatott a menekültlét ingoványos sorsára.¹⁹ Az ezt követő években közel 250.000 örmény telepedett meg Oroszországban, 240.000 a Közel-Keleten, mintegy 400.000 menekült érkezett Európába, a maradék pedig az amerikai kontinensen keresett menedéket.²⁰ A világháború viharai okozta, elsősorban orosz és örmény menekülthullámok – amelyek hazánkat is érintették – következtében rügyezett ki a nemzetközi menekültügy azóta is burjánzó csírája a Népszövetség keretein belül elfogadott multilaterális, a menekültek helyzetét és jogi háttérét támogató és szabályozó egyezmények képében.

A menekültek ügye a Népszövetségben

Az első világháborút követő évtized, az 1920-as évek története a nemzetközi menekültügy fejlődéstörténetének kezdeti szakaszát rejti magában, amely folyamatnak intézményi keretet a Népszövetség adott. Mielőtt felvázolnám a szóban forgó folyamatot, röviden ismertetném a téma magyar historiográfiáját, s annak hiányosságait.

A magyar történetírás a nemzetközi menekültügy e kezdeti szakaszával elenyésző mértékben foglalkozott, úgy tűnik, hogy az alapvetően nagy publicitást és közérdeklődést élvező nemzetközi menekültügy kialakulásával kevésbé, annak magyar aspektusaival pedig hovatovább egyáltalán nem találkozhatunk a hazai szakirodalomban. A hazai és nemzetközi menekültügy kronológiailag újabb aspektusainak történeti kutatása során, a történeti háttér felvázolása során kerülnek általában közlésre adalékok a témával kapcsolatban, így Frey Dóra, Soós Katalin és Kardos Gábor, bizonyos tanulmányaik során egy-egy bekezdés erejéig utaltak a témára,²¹ valamint Tóth Judit monográfiája is röviden kitér a nemzetközi menekültügy történetének e kezdeti szakaszára.²²

¹⁹ HOVANNISIAN, Richard G. (szerk.): *The Armenian Genocide: History, Politics, Ethics*. London, 1992.; MILLER, Donald E. – MILLER, Lorna Touryan: *Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide*. Berkeley, 1993.

²⁰ TOLOLYAN, Khachig: Armenian Diaspora. In: EMBER, Melvin – EMBER, Carol – SKOGGARD, Ian (szerk.): *Encyclopedia of Diasporas*. New York, 2004. 37-38.

²¹ FREY Dóra: Menekültek és menekülők – a második világháborút követő kényszmigráció nemzetközi jogi háttere. *Jogi tanulmányok*, 16/2 (2012). 95.; KARDOS Gábor: A menekült státusz nemzetközi jogi szabályozása és elnyerése a nemzetközi gyakorlatban. In: TIMORÁNSZKY Péter (szerk.): *A nemzeti kisebbségek és a menekültek jogai*. Vol. I. Budapest, 1989. 17-37.; SOÓS Katalin: Ausztria és a magyar menekültügy 1956-57. *Századok*, 132/5 (1998). 1019-1051.

²² TÓTH Judit: *Státuszjogok*. Budapest, 2004. 231. Nagy Boldizsár, a menekültügy történetét kutató jogtörténész sem érintette publikáció során kimerítően a témát: NAGY Boldizsár: *A magyar menekültjog és menekültügy a rendszerváltozástól az Európai Unióba lépésig. Erkölcsi, politika-filozófiai és jogi vizsgálódások*. Budapest,

Kapronczay Károly a magyar, illetve Magyarországra érkező menekültek – tehát a magyar menekültügy – történetét röviden ismertető tanulmánya visszanyúl egészen a hazánkba érkező besenyő, jász és kun lakosság letelepedéséig, s röviden felvázolja a balkáni oszmán hódítást követő, majd 18-19. századi menekülthullámok eseményeit is. Az első világháborút követő menekülthullámok kapcsán tanulmányában leszögezi, hogy a „két világháború között és alatt a magyar állam területét több alkalommal, különböző időkben érték menekülthullámok. E korszakban is két periódust kell megkülönböztetnünk”, ám e két periódust pusztán az elcsatolt területekről érkező magyar menekültek, valamint az Anschlusst követő zsidó és magyar menekültek vándorlásának időszakában láttatja.²³

Részletesebben a témát hazánkban elsősorban három tanulmány - annak magyar vonatkozásait figyelmen kívül hagyva – dolgozta fel. Lakatos Judit tanulmánya alaposan dokumentálja azokat a konferenciákat, tárgyalásokat és megkötött egyezményeket, amelyek az Európába érkező, mintegy másfélmillió orosz menekültet volt hivatott támogatni, azonban olyan alapvetően hibás kijelentéseket is tartalmaz, miszerint „a Népszövetség gyakorlatában kialakult menekült kategória [...] egy általános, mindenkit felölelő értelmezést foglalt magában: menekült lett minden olyan személy, aki származási országa határán kívül került, illetve kormányzati, állami védelem nélkül maradt.”²⁴ Hibás, hiszen a menekültek első – többé-kevésbé a fenti szempontok alapján való – általános meghatározása csupán az 1951. évi Genfi Egyezményben került realizálásra,²⁵ ekkor is elsősorban az európai, a második világháború borzalmainak következtében menekültekké lett személyekkel kapcsolatban, amelyet csupán az 1967. évi New York-i jegyzőkönyv módosított.²⁶

2012.; NAGY Boldizsár: Hungarian Refugee Law. In: ADELMAN, Howard – SIK, Endre – TESSENYI, Géza: *The Genesis of a Domestic Regime: The Case of Hungary*. Toronto, 1994. 49-64.

²³ KAPRONCZAY Károly: Menekültek Magyarországon. *Valóság*, 36/2 (1993). 39-51.

²⁴ LAKATOS Judit: Az orosz menekültek ügye a Népszövetségben (1920-as évek). *Történeti tanulmányok*, 2004/12. 205. A tanulmány megjelent egy, a továbbiakban részletesebben is ismertetésre kerülő tanulmánykötetben is: HALÁSZ Iván (szerk.): *Az orosz „féhérgárdista” emigráció Magyarországon*. Budapest, 2011.

²⁵ Lakatos Judit megállapításával ellentétben Soós Katalin tisztán láttatja tanulmányában a Népszövetség menekültpolitikájának esetlegességét: „Az I. világháborút követően az utazási dokumentumok nélkül hányódó emberek, oroszok, örmények stb. problémái vezettek el a „menekült” fogalom első nemzetközi meghatározásaihoz, de mindig csak egy speciális menekült kérdés kapcsán, a Népszövetség égisze alatt.” Amint azt Birkás Anna is megfogalmazta: „[a] népszövetségi fórumokon időről-időre csak bizonyos menekültcsoportokat ismertek el, és nem fektették le a menekültstátus általános kritériumait.” Lásd: BIRKÁS Anna: A menekültlét arcai. Örmény menekültek és a menekültügy kialakulása. *Korall*, 12/46, 2011. 45.; SOÓS Katalin: i.m. 1023.

²⁶ Az 1951. évi egyezmény a menekült fogalmát a következőkben határozza meg: „1951. január 1. előtt történt események következtében faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása, avagy politikai nézetei miatti üldözéstől való megalapozott féltelme miatt az állampolgársága

A Népszövetség keretei között létrejött, az Örmény Népirtás menekültjeivel kapcsolatos nemzetközi humanitárius tevékenységet, az örmény menekültek jogi és társadalmi helyzetét Birkás Anna mutatja be tanulmányában a genfi Nemzetek Szövetségének Levéltára iratanyaga és a nemzetközi szakirodalom alapján.²⁷ Rózsa Mihály korábbi tanulmánya jóllehet részletekbe menően és összefüggéseiben mutatja be a Népszövetség menekültügyi tevékenységét, mára már elavult.²⁸ Bár jelen tanulmány célja mindezen események magyar aspektusainak bemutatása, szükséges a következőkben röviden áttekintenünk a nemzetközi menekültügy fejlődéstörténetének e kezdeti szakaszát.²⁹

Amint azt már feljebb is leírtam, a Népszövetség keretei között kialakuló nemzetközi menekültügy a menekültekkel nem általánosságban, pusztán azok egy-egy jól körülhatárolható – általában etnikai – csoportjával foglalkozott, kezdeti szakaszában elsősorban az orosz és örmény menekültek tömegeivel. James Hathaway megfogalmazása szerint „1920 és 1935 között a menekültek meghatározása leginkább jogi szempontok alapján történt, amely a menekütlétet csupán egy adott csoporthoz való tartozás alapján határozta meg”,³⁰ amelyre kiváló példával szolgál az orosz és örmény menekültek jogainak egyéb menekültek csoportjaira való kiterjesztésére tett első, 1927. évi kísérlet. Ekkor ugyanis a Népszövetség Tanácsának 46. ülése során visszautasításra került a javaslat, amely alapján a szír, káldeus-asszír, rutén, montenegrói, zsidó, török és közép-európai menekültekre is

szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni; vagy aki állampolgársággal nem rendelkezve és korábbi szokásos tartózkodási helyén kívül tartózkodva ilyen események következtében nem tud vagy az üldözéstől való félelmében nem kíván oda visszatérni.” Lásd: JENEY Petra – NAGY Boldizsár (szerk.): *Nemzetközi jogi olvasókönyv*. Budapest, 2002. 207. Az eredeti szöveget lásd: *The 1951 Convention relating to the status of refugees and its 1967 Protocol*. Geneva, 2011.

²⁷ BIRKÁS Anna: i.m. 42-65.

²⁸ RÓZSA Mihály: A Népszövetség menekültügyi tevékenysége. *Századok*, 121/1 (1987). 134-154. A tanulmány bár hatalmas mennyiségű adattal szolgál, mégis rejt alapvető tévedéseket: az 1922-es nemzetközi egyezmény alapján használatba került személyazonossági igazolvány kapcsán a következőket írja: „Ezzel a dokumentummal a menekülteknek lehetőségük nyílt arra, hogy az egyezményt elfogadó országokba – és onnan vissza – utazhassanak”, holott a kiállító állam területére a visszalépést az igazolvány nem biztosította – amint azt lejjebb részletezem. Az örmény menekültekkel kapcsolatban is hibás állításokat fogalmazott meg a tanulmány írója amikor azt állítja, hogy az „Ottomán Birodalom felbomlása után több mint 300 ezer örmény szaladt szét a nagyvilágba, félve attól, hogy megismétlődhet az 1915-ös tömeggyilkosság. Az örmények elsősorban Szíriában és Görögországban találtak menedéket.” Szintén a tanulmány elavultságát fokozzák az olyan kifejezések alkalmazása, mint a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom”, vagy az „Ottomán Birodalom”. Lásd: RÓZSA Mihály: i.m. 141.

²⁹ Bővebb és átfogó képet ad Rózsa Mihály tanulmánya: RÓZSA Mihály: i.m.

³⁰ HATHAWAY, James C.: *The Law of Refugee Status*. Butterworths – Toronto, 1991. 2. A Népszövetség menekültpolitikájának kezdetlegességéről és nehézségeiről számot ad: Goodwin-Gill, Guy S.: *The refugee in international law*. Oxford, 1996.; Hathaway, James C.: *The rights of refugees under international law*. Cambridge, 2005.;

kiterjesztették volna a jogokat, amelyeket az orosz és örmény menekültek korábban elnyertek.³¹ Döntését a következőkben indokolta a Tanács: „a pusztán tény, miszerint személyek bizonyos csoportja bármely nemzeti kormány támogatása nélkül való, még nem teszi a csoport tagjait menekültekké, hiszen ezen az alapon minden állampolgársággal nem rendelkező, illetve vitatható állampolgársággal bíró személyt el kellene ismernünk [menekültként].”³²

Így történhetett, hogy az Európába érkező menekültek millióinak támogatása felé első ízben tett nemzetközi jogi lépések az orosz menekültek kapcsán a Népszövetség keretein belül, konferenciák és egyezmények képében a tagállamok támogatásával, a nemzetközi menekültügy első, 1921 és 1928 közötti szakaszában realizálásra kerülhettek. E folyamat első, előkészítő lépéseként tekinthetünk a nemzetközi konferenciára, amelyet a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága és a Vöröskereszt Társaságok Ligája szervezésében 1921. február 16-án tartottak, s amely jegyzékben kérte a Népszövetség Tanácsától a menekültek ügyének napirendre vételét és egy, a menekültek ügyével foglalkozó Főbiztos kinevezését. Ennek alapján került első alkalommal 1921 júniusában tárgyalásra a Népszövetség Tanácsán a kérdéskör, amely során felkérték a Népszövetség Titkárságát a főbiztosi poszt felállításának megszervezésére, amely végül 1921. szeptember 1-én Fridtjof Nansen norvég sarkkutató és diplomata menekültügyi főbiztosi kinevezésével valósult meg.³³

1921. augusztus 15-16. dátummal Genfben tizenhárom állam diplomatája, huszonkettő Vöröskereszt szervezet, huszonhárom karitatív szervezet és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal részvételével nemzetközi konferenciát szerveztek az orosz menekültek kérdésének

³¹ Közép-Európa menekültjeit említve, azt pontosítva a Tanács üléséről szóló jegyzőkönyv a következőkben határozza meg e menekülteket: „elsősorban korábbi magyar állampolgárok, akiknek száma: 10,000 fő Ausztriában, Franciaországban és Romániában.” Ebből a megfogalmazásból is világosan látszik, hogy a Népszövetség nem az elcsatolt területek magyar menekültjeit kívánta ekkor támogatni, a „magyar menekültek” beemelése a tervzetbe inkább az 1919. év őszén bekövetkezett konzervatív, keresztény-nemzeti fordulat után hazánkat elhagyó optánsok kérdésére adott válaszként értelmezhető. A dokumentum a Magyar Nemzeti Levéltár iratanyagában található: *MNL K78/XII-1*, 42. cs. Eredeti iktatási szám: C.L.159.1927.VIII.

³² Az ülés teljes jegyzőkönyvét lásd: *Extension to other categories of refugees of the measures taken to assist Russian and Armenian refugees*. Extract from the minutes of the sixth meeting of the forty-sixth session of the council. Held on September 15, 1927. *MNL K78/XII-1*, 42. cs. Eredeti iktatási szám: C.L.159.1927.VIII. Hasonló eset történt 1935-ben is, amikor a norvég kormány a tervzetét a Menekültekről és Hontalanokról szóló Általános Egyezményről a Közgyűlés elutasította. Lásd: RÓZSA Mihály: i.m. 139.

³³ További információkért lásd: SIMPSON, John Hope: *The Refugee Problem*. London, 1939. Fridtjof Nansen életéről és menekültügyi tevékenységéről lásd: HUNTFORD, Roland: *Nansen – the explorer as hero*. London, 1997.; NOEL-BAKER, Philip: *Nansen's Place in History*. Oslo, 1961.; SARGSYAN, Ararat: *Fridtjof Nansen and Armenia*. Yerevan, 2008. (örményül)

témájában,³⁴ s még ebben a hónapban sikerült felállítani a Szovjet-Oroszországban dúló éhínségek – amelyeknek csak ebben az évben ötmillió halálos áldozata volt – enyhítését megcélzó Nemzetközi Orosz Segélyszervezetet is.³⁵ Bár a menekültügy – ekkoriban még pusztán az orosz menekültügy – végső megoldását a repatriációban, a hazatelepítésben látták az meghatározó európai politikai és diplomáciai fórumokon,³⁶ a helyzet egyre csak rosszabbodott, a menekültek száma napról-napra nőtt, így például Lengyelországba 1922 nyarán hozzávetőleg napi 3000 orosz menekült érkezett.³⁷ A helyzet konszolidálása érdekében szükséges volt tehát a menekültek elhelyezésének, további migrációs és esetleges integrációs folyamatainak támogatása érdekében speciális, a menekültek részére kibocsájtandó személyazonossági igazolványok beiktatása, amelyre azért is volt szükség, mert a menekültek többsége nem rendelkezett sem úti- sem pedig személyazonossági igazolvánnyal, illetve sokan közülük hontalanként állampolgársággal sem.³⁸

Ennek a problematikus helyzetnek a megoldása érdekében került sor 1922. július 3-5. között a *Nansen-útlevél* néven elhíresült, az orosz menekültek számára kibocsájtandó személyazonossági igazolványok rendszerének bevezetésével kapcsolatos tárgyalásoknak teret adó Orosz Menekültek Személyazonossági Igazolványáról Szóló Kormányközi Konferenciára Genfben, tizenöt kormány képviselőjének részvételével.³⁹ A konferencia által elfogadott nyilatkozat szerint „a nehéz helyzet, amelyben most oly sok orosz menekült találja

³⁴ A konferencia a következőket határozta el: „(a) A menekültek foglalkozás szerinti osztályozása a Nemzetközi Munkaügyi Hivatallal együttműködésben; (b) A foglalkoztatással kapcsolatos rendelkezések vázlatos kidolgozása; (c) az orosz menekültek jogi helyzetének szabályozása.” Lásd: Russian, Armenian, Assyrian, Assyro-Chaldean, and Turkish Refugees. Report to the Tenth Assembly. *MNL K78/XIII-8*, 43. cs. Eredeti iktatási szám: A.23.1929.VII.

³⁵ A konferencián résztvevő diplomatákról és képviselőkről részletesen adott számot Baranyai Zoltán, genfi magyar királyi követ Bánffy Miklós külügyminiszternek írott, 1921. augusztus 20-ra datált, 28/pol. számú levelében. Lásd: *MNL K107/43/2/b/1*, 52. cs.

³⁶ A Magyarországot is érintő repatriációs folyamatokról, azok nehézségeiről bővebben lejjebb adok számot.

³⁷ Az orosz menekültek lengyelországi helyzetéről számot adott a lengyel követ az 1922 júliusában, Genfben tartott nemzetközi konferencián, amelynek jegyzőkönyvét lásd: Governmental Conference on Identity Papers for Russian refugees. 2nd meeting. Monday, July 3rd, at 15.30. *MNL K84/24*, 79. cs. Eredeti iktatási szám: C.R.R./C.I./P.V.2 (I)

³⁸ Ekkoriban az útlevél, és egyéb úti okmányok rendszere, valamint a határátlépés szabályozási struktúrája Európában még kiforratlan volt, amint azt Nagy Boldizsár is megfogalmazta: „Csak az első világháborút követően alakult ki a vándorlás korlátozásának egyetemes rendszere, amely a belépést útlevélhez és vízumhoz, a letelepedést pedig feltételek teljesítéséhez kötötte.” Lásd: NAGY Boldizsár, 2012. 29.

³⁹ Követi úton a konferencián résztvevő államok a következők voltak: Ausztria, Bulgária, Csehszlovákia, Finnország, Franciaország, Görögország, Japán, Lengyelország, Magyarország, Nagy-Britannia, Románia, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság. A konferenciáról szóló hivatalos népszövetségi kiadványt lásd: Papers of Identity. Memorandum of the High Commissioner for Russian Refugees. *MNL K84/24*, 79. cs. Eredeti iktatási szám: C.L.79(b) 1922.

magát, s amely igencsak ismeretlen volt korábban, a most megkezdett folyamattal enyhítésre kerül, amint az érdekelt kormányok elfogadják az egyezményt, amelyet a konferencia elfogadott.”⁴⁰ A konferencián történt tárgyalások során megfogalmazott egyezmény rendelkezett a személyazonossági igazolvány részleteiről, s így a következő években az egyezményt aláíró államok – 1922 és 1929 között összesen 52 állam – területén megkezdődhetett a menekültek részére szóló nemzetközi személyazonossági igazolványok könnyített eljárás melletti iktatása. Az igazolvány birtokában a menekült immár jogosult volt migrációs folyamatának folytatására a fennálló útlevélkényszeret megkerülve. Az igazolványokat két példányban, két nyelven, francia és a helyi nyelven kellett kibocsájtani, megjelölve a menekült személyes adatait, külső ismertető jegyeit.

A nemzetközi menekültügy fejlődéstörténetében a következő lépcsőfokot az eddig csupán orosz menekültek részére szóló személyazonossági igazolványának az örmény menekültek részére történő kiterjesztése jelentette, amelyre a tervezetet a Népszövetség Tanácsa elé maga Fridtjof Nansen nyújtotta be 1923. szeptember 28-án, amely a személyazonossági igazolványoknak már egy egészen pontos meghatározást adott. A tervezet alapján az igazolványok – többek között – nem állhattak ellentétben a kibocsájtó állam jogszabályaival; nem jogosítják fel a menekültet a kibocsájtó államba való, továbbvándorlást követő visszatérésre; mindazonáltal leszögezte, hogy az igazolványt vízum (Travel Visa) kibocsájtása mellett iktassák be a szerződő államok.⁴¹ A szerződés megkötésére végül 1924. május 31-én került sor harmincnégy – majd 1929-ig bezárólag további öt – állam képviselője által, s ezzel a nemzetközi közösség az örmény menekültek csoportjait is felemelte a nemzetközi védelem szintjére, amellyel indirekt módon támogatta az „örmény kérdés” nemzetközi diplomáciai diskurzus témájává válásában – amely helyzet bizonyos szinten máig fennáll. Bár e két szerződés a menekültek státusát érintő első nemzetközi megállapodásokat adják, s hatásosan támogatta a menekülteket migrációs és integrációs folyamataikban, mégsem határozta meg pontosabban a menekültek jogi helyzetét, a befogadó államhoz fűződő viszonyát, s nem definiálta a menekültek

A menekültek pontosabb meghatározására 1926-ban került sor, az örmény és orosz menekültek helyzetével foglalkozó nemzetközi konferencia, és az azt lezáró egyezmény

⁴⁰ Papers of Identity. Memorandum of the High Commissioner for Russian Refugees. MNL K84/24, 79. cs. Eredeti iktatási szám: C.L.79(b) 1922.

⁴¹ Plan for the issue of a certificate of Identity to Armenian Refugees. Submitted for the Consideration of interested governments by Dr. Nansen, High Commissioner for Russian Refugees in Execution of the Resolution of the Council of the League, Adopted on September 28th, 1923. MNL K78/XIII-7, 43. cs. Eredeti iktatási szám: C.L.173.1924.CXIII. ANNEX I. (C.L.72 (a) .1924).

képében. Bár az egyezmény meghatározta a „menekült” fogalmát, pusztán a két szóban forgó etnikai csoport tekintetében tette ezt világossá:

„A Konferencia a „menekült” fogalmának következő meghatározását fogadja el:

Orosz: Bármely orosz származású személy, aki nem áll, vagy többé már nem állhat a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Kormányának védelmében, s nem szerzett más állampolgárságot.

Örmény: Bármely örmény származású személy, aki az Oszmán Birodalom egykori alattvalója, s nem áll, vagy többé már nem állhat a Török Köztársaság Kormányának védelmében, s nem szerzett más állampolgárságot.”⁴²

A konferencia továbbá lefektette az orosz és örmény menekültekkel kapcsolatos nemzetközi menekültügyi tevékenységek a továbbiakban követendő fő alapelveit: „1) Az orosz és örmény menekültek részére kibocsájtandó személyazonossági igazolványok rendszerének szabályozása; 2) Az orosz és örmény menekültek számának és helyzetének konkrét meghatározása; 3) A menekültek utazásának és letelepülésének megkönnyítését szolgáló segélyezési alap létrehozása.”⁴³ E segélyezési alapon keresztül a szerződést aláíró államok három év leforgása alatt 300 000 angol font értékű pénzt juttattak az orosz és örmény menekültek számára. A szerződés célkitűzéseinek második pontja alapján összeállításra került a kimutatás az orosz és örmény menekültek helyzetéről, amelyet 1929. augusztus 15-én terjesztettek a Népszövetség tízedik Közgyűlése elé, amely összesen 180 000 európai és 200 000 kis-ázsiai munkanélküli és 70 000 munkára képtelen (idős, beteg, gyermek) menekülről; valamint 60 000, immáron önálló és a világ különböző pontjain – „Ausztráliától a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságig” – letelepedett menekülről adott számot.⁴⁴

A Népszövetség Közgyűlése a menekültek támogatásának költségeit minden évben szigorúan meghatározta, s évről-évre költségvetési statisztikákat adott ki a tagállamok számára. Ezek alapján az orosz és örmény menekültek támogatására, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatallal való szoros együttműködésben az 1925. évre 203 000, az 1926. évre

⁴² Arrangement of 12 May 1926 relating to the Issue of Identity Certificates to Russian and Armenian Refugees. League of Nations, Treaty Series Vol. LXXXIX, No. 2004. Lásd: treaties.un.org [letöltve: 2014.02.08.]

⁴³ Russian, Armenian, Assyrian, Assyro-Chaldean, and Turkish Refugees. Report to the Tenth Assembly. *MNL K78/XIII-8*, 43. cs. Eredeti iktatási szám: A.23.1929.VII.

⁴⁴ Russian, Armenian, Assyrian, Assyro-Chaldean, and Turkish Refugees. Report to the Tenth Assembly. *MNL K78/XIII-8*, 43. cs. Eredeti iktatási szám: A.23.1929.VII.

303 000, az 1927. évre 325 325 svájci frankot irányzott elő a Közgyűlés,⁴⁵ amíg a Menekülteket Letelepítő Bizottság az 1927. évben 9 970 016 angol font tőkével bírt.⁴⁶

A menekültek letelepítése illetve repatriációja – amint azt már korábban említettem – az egész mozgalom sarkköveként ezekben az években újra és újra, mint központi téma került elő a Tanács és a Népszövetség egyéb intézményeinek ülésein. Számtalan próbálkozás történt az orosz és örmény menekülteknek a Szovjetunióban való – utóbbiak letelepedésének tervezett területét konzekvensen az „Eriváni Köztársaság” névvel jelölve, amely a gyakorlatban szintén a Szovjetuniót jelentette – letelepítésére. Az örmény menekültek a Kaukázusban történő letelepítése már 1924-ben meghatározó programként került elő a Népszövetség Közgyűlésén. 1924. szeptember 15-én fogadta el a Közgyűlés az „Örmény menekültek a Kaukázusba történő telepítéséről és egy örmény nemzeti otthon felállításáról szóló határozatot”, amely bár kinyilvánította a Népszövetség azon szándékát, hogy a „repatriációt” véghez vigye – amely a valóságban az esetek többségében nem repatriáció lett volna, hiszen az örmény menekültek többsége Kis-Ázsiából származott –, mégis kijelentette, hogy „amíg egy örmény nemzeti otthon felállítására sor nem kerülhet, minden lehetséges módon támogatni kell a menekülteket a jelenlegi tartózkodási helyük országában történő produktív munkavállalás terén, s abban, hogy fenntartsák és őrizzék nemzeti létüket.”⁴⁷

A menekülteknek a Szovjetunióban való letelepedése nagyfokú nehézségekbe ütközött a szovjet kormány által tanúsított magatartás nyomán, Moszkva ugyanis elutasította azon menekültek befogadását, amelyek korábban olyan országokban telepedtek le, ahol nem létezett a szovjet államnak külképviselete. Mindazonáltal – amint azt Lakatos Judit tanulmányában is olvashatjuk – az 1921. év amnesztiatörvényei nem elhanyagolható mértékben növelték az orosz menekültek visszatelepedésének mértékét, 1921 és 1931 között

⁴⁵ Resolution adopted by the Assembly at its meeting held on Thursday, September 25th, 1924 (morning). *MNL K78/XIII-1*, 42. cs. Eredeti iktatási szám: A.114.1924.II., A.42.1927.X.

⁴⁶ Fifteenth Quarterly Report of the Refugee Settlement Commission. Athens, August 25th, 1927. *MNL K78/XIII-1*, 42. cs. Eredeti iktatási szám: C.456.M.161.1927.II.

⁴⁷ Transfer of Armenian Refugees to the Caucasus and Creation of an Armenian National Home in that Region. Resolution adopted by the Assembly at its Meeting Held on Thursday, September 25th, 1924 (Morning). Lásd: *K78/XIII-7*, 43. cs. Eredeti iktatási szám: A.112.1924.VII. A letelepedési és integrációs folyamatok illetően támogatására ad példát az albán kormány 1924. október 24-re datált kérelme, amelyben ezer svájci frank értékű támogatást kért a Népszövetségtől az örmény menekültek Albániában való elhelyezésének támogatása végett. Lásd: Scheme for the Permanent Settlement of 50,000 Armenian Refugees. Subscription from the Albanian Government. __Note by the Secretary-General. *MNL K78/XIII-7*, 43. cs. Eredeti iktatási szám: C.649.M.230.1924.XIII.

összesen 181 432 fő települt vissza a Szovjetunióba.⁴⁸ A Népszövetség repatriációs tevékenységét az illetékes hivatalnoki gárda – így elsősorban Fridtjof Nansen és Enrique Villegas – a szervezet és önmaga egyik legnagyobb kudarcaként tekintette, amelynek okát elsősorban a tagállamok érdektelenségében és anyagi támogatásának mellőzésében láttatta: „bár az ígéretet megtették, s egy kisebb összeg magánforrásokból összegyűjthetőnek látszott, a Tanács tagállamainak kormányai még ezt a kis összeget sem voltak készek összegyűjteni. [...] Ez a kudarc nem módosít az alapvető tényen, hogy a Népszövetség Közgyűlésén magát képviseltető tagállamoknak komoly kötelezettségeik vannak az örmény néppel szemben, amelyeket ez idáig semmilyen mértékben sem teljesítettek.”⁴⁹

A menekültügy e kezdeti, első korszakát az 1928. évi egyezmény zárta le, hiszen ebben rögzítették a szerződő felek először a menekültek jogait és kötelezettségeit a befogadó állammal szemben. Az 1928. június 30-án aláírt, „Egyezmény az orosz és örmény menekültek jogi státuszáról” című egyezmény immár a menekültek jogi státuszáról, polgári jogairól is nyilatkozott, kinyilvánította a származási ország viszonyosságára való törekvés alkalmatlanságát, s egy sor alapvető rendelkezést tett: a menekülteknek jogukban áll a befogadó országban oktatásban részesülni, peres ügyeiket a bíróság előtt tárgyalni, munkát vállalni, s kinyilvánította a menekülteknek a többségi társadalommal való azonos mértékű

⁴⁸ LAKATOS Judit: i.m. 218. Az örmények repatriációs folyamatait tekintve elmondható, hogy 1923 és 1962 között körülbelül 200.000 örmény települt a diaszpórákból Szovjet-Örményországba, ám a hetvenes évek óta nagyjából 1.200.000 örmény emigrált külföldre, valamely örmény diaszpórába. További információkért lásd: TOLOLYAN, Khachig: i.m. 35-46.

⁴⁹ A rendkívül drámai hangnemű beszéd, amelyet Nansen 1927. szeptember 26-án tartott a Népszövetség Közgyűlésén, így folytatódott: „Amikor a kötelezettségeinkről beszélek, nem csupán a Tanács folytonosan megismételt határozataira gondolok, amelyek egy Örmény Nemzeti Otthon felállítását irányozták elő, de azokra az ünnepélyes fogadalmakra is, amelyeket Nyugat-Európa kormányai tettek az örmény nemzet számára az első világháború során. Emlékeznek arra, hogy a háború során 200.000 örmény önkéntes katona halt meg a szövetségesek oldalán harcolva? Emlékeznek arra, hogy az örmény nemzetet majdnem teljesen kiirtották? Emlékeznek arra, hogy az örmények minden tulajdonát elvették és konfiskálták, és a Szövetség nem volt képes bármit is tenni e javak visszaszerzése érdekében? Ha ez megtörtént volna, ma nem lenne a menekültügy kérdése ilyen sürgető. Emlékeznek a horrorra, amelyet ezen ősi nép tagja éltek át? Legalább arra emlékezzünk, hogy e kormányok elvállalták, hogy a békekötés során az Örmény Állam felállítását támogatják, s egy nemzeti otthont fognak létrehozni, ahol a túlélők egy új, boldogabb sorsot kovácsolhatnak maguk számára.” A teljes szöveget tartalmazza: League of Nations. Extract from the Minutes of the Twentieth Meeting of the Eighth Ordinary Session of the Assembly (September 26th, 1927). Speech by Dr. Nansen. Lásd: *MNL K78/XIII-7*, 43. cs. Eredeti iktatási szám: C.L.150.1927.IV. Annex. Érdemes megjegyezni, hogy Nansen az örménységhez elfogult módon viszonyult, amely bár szilánknyit sem vesz el munkásságának értékéből, új megvilágításba helyezheti emlékezetét. Amint azt Philip Noel-Baker, a brit diplomata és atléta, Nansen barátja később megfogalmazta: „mély tiszteletet és csodálatot érzett az örmények irányában, s keserű szégyen gyötörte, hogy a sok ígéret, amelyet a nyugati nemzetek tettek az örmények számára, végül nem váltak valóra.” Lásd: NOEL-BAKER, Philip: i.m. 15.

adózáshoz való jogát, etc.⁵⁰ A következő nagyobb léptékű, a menekülteket érintő multilaterális szerződést 1933-ban került aláírásra, a gazdasági világválság okozta nagyarányú gazdasági és egyéb téren lezajlott recesszió okán azonban csupán néhány állam által került ratifikálásra, s a harmincas évek változó menekültügyi problémáira adott első válaszként immár a két világháború közötti nemzetközi menekültügy egy új korszakának nyitányaként értelmezhető, amelyet csak alátámaszt a tény, hogy ebben az évben került megszervezésre a Németországi Menekültek Főbiztossága, amely már a második világháborút követő nemzetközi menekültpolitika irányvonalait is sugallta.

A nemzetközi menekültügy és Magyarország kapcsolata

Magyarország 1922. szeptember 18-án vált a Népszövetség tagállamává, így a nemzetközi menekültügy és Magyarország szorosabb viszonyával elsősorban ettől a dátumtól kezdve találkozhatunk a forrásokban.⁵¹ Mindazonáltal Magyarország már a tagságát megelőző időben is – bár relatíve inaktívan, mégis – részt vett a menekülteket érintő legfontosabb nemzetközi tárgyalásokon és konferenciákon. Magyarország képviseltette magát a Nemzetközi Orosz Segélyszervezetet felállító genfi nemzetközi konferencián is, ahol a szervezet főmegbízotti posztjára Fridtjof Nansen javasolta a magyar küldött, Baranyai Zoltán is, mindazonáltal pénzügyileg a mozgalmat nem támogatta: „Magyarország az oroszországi éhínség leküzdéséért irányuló akcióban legnagyobb sajnálatára részt nem vehet.”⁵² Bár a pénzügyi támogatás elhárítása a szűkös költségvetésre hivatkozva a magyar diplomácia részéről a későbbiekben is jellemző maradt, a menekültügy, tekintve az elcsatolt területek magyarságát

⁵⁰ Arrangement relating to the Legal Status of Russian and Armenian Refugees. League of Nations Treaty Series, Vol. LXXXIX, No. 2005. Lásd: treaties.un.org [letöltve: 2014.02.08.] Az egyezményről bővebben: HATHAWAY, James C.: 2005. 84-87.

⁵¹ A tagállammá válásról és Magyarországnak a Népszövetséghez fűződő viszonyáról bővebben számot ad: FÜLÖP Mihály – SIPOS Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században. Budapest, 1998.; WATSON, Cameron J.: Ethnic Conflict and the League of Nations: The Case of Transylvania, 1918–1940. *Hungarian Studies*, 9/1–2 (1994). 181–198.

⁵² Baranyai Zoltán levele Bánffy Miklós külügyminiszter részére, Genf, 1921. szeptember 13. 39/pol. Lásd: *MNL K107/43/2/b/1*, 52. cs. Az orosz éhínségek leküzdésére a magyar közbeszédben ekkor egy sajátos javaslat merült föl, amely a menekültek ügyét az éhínségek ügyével kívánta összekapcsolni, miszerint a nyugatra menekült orosz értelmiségiek gárdájából toborzott szakértők segítségével lehetne a helyzetet orvosolni: „Oroszországot legeredményesebben akként lehet segíteni, ha az éhezők érdekében megindított akciót összekapcsolják a menekült oroszok érdekében kezdett mozgalommal. [...] Elsősorban orosz szakértőkre van tehát szükség mivel pedig a polgárháború éppen ezek sorát ritkította meg, rendkívüli módon, a külföldre menekült oroszokat kell rávenni arra, hogy hozzáfogjanak hazájuk közgazdasági újjáépítéséhez.” Lásd: Terv Oroszország talpraállításáról. *Magyar Külpolitika*, 3/12 (1922). 2.

és a Magyarországra érkező magyar menekültek százezreit, a magyar külpolitika nagy érdeklődésére számíthatott, amelyet csak fokozott a menekültügy és a hadifoglyok ügyének összefonódása ezekben a kezdeti években.⁵³ Később az 1921. augusztus 15-16-án tartott genfi konferencián is részt vett Magyarország képviselőjeként Baranyai Zoltán királyi követ, azonban mivel a ez a konferencia is elsősorban a résztvevő államok és szervezetek segélynyújtását célozta meg, Baranyai csupán tartózkodó magatartásával vehetett részt rajta, amint azt Bánffy Miklósnak küldött levele is tanúsítja:

„A Konferencia elején ki kellett töltenünk egy kérdőívet az egyes országokból várható segélyekre vonatkozólag. Az instrukciók értelmében mindenütt nemmel feleltem, csupán a személyzetben adandó segélynél jegyeztem be, hogy ily segély «lehetséges».”⁵⁴

Baranyai javaslatára a konferencia azonban elfogadott egy addicionális indítványt is, amelyet az éhínség elleni nemzetközi küzdelem egyfajta morális, nem kötelező érvényű feltételeként fogadott el a konferencia: „A konferencia kifejezi azt az óhaját, hogy a jelenleg még Oroszországban található külföldi foglyok és internáltak rögtön szabadon bocsátassanak.”⁵⁵ Így végül bár Baranyai a magyar kormány részéről semmilyen kötelezettséget nem vállalt az oroszországi éhínségek kapcsán kibontakozó nemzetközi mozgalomban, mégis sikerült a magyar külpolitikai érdekek e nem elhanyagolható szegmensét – ha csak szimbolikus formában is, de – érvényre juttatnia.

Az 1922. július 3. és 5. között megtartott, az orosz menekültek részére kibocsájtandó személyazonossági igazolványok kibocsájtását első ízben tárgyaló genfi nemzetközi konferencián a magyar kormányt báró Abele Egon magyar királyi konzul képviselte. A konferencia jegyzőkönyve szerint „Abele báró (Magyarország) kijelentette, hogy nincs feljogosítva a Kormány részéről történő hivatalos elkötelezettség kifejezésre juttatására, de úgy érezte kijelentheti, hogy a személyazonossági igazolványok kiállítása, az úti- és a vízumköltségek csökkentése a menekültek részére nem ütközhet akadályba Magyarországon

⁵³ Az összefonódásról sok esetben beszélhetünk, ám az egyik leginkább szemléletes példa erre az a tény, hogy Nansen ezekben a kezdeti években nem csupán a menekültügy és a szovjet-oroszországi éhínségek ügyének főbirtosa volt, hanem a hadifoglyok ügyének is.

⁵⁴ Baranyai Zoltán, genfi magyar királyi követ Bánffy Miklós külügyminiszternek írott, 1921. augusztus 20-ra datált, 28/pol. számú levele. Lásd: *MNL K107/43/2/b/1*, 52. cs.

⁵⁵ Baranyai Zoltán, genfi magyar királyi követ Bánffy Miklós külügyminiszternek írott, 1921. augusztus 20-ra datált, 28/pol. számú levele. Lásd: *MNL K107/43/2/b/1*, 52. cs.

sem.”⁵⁶ A konferenciát lezáró aktusként a résztvevő diplomaták aláírták a személyazonossági igazolványokról szóló nemzetközi egyezményt, amelyet a magyar követ a „kapott utasítás értelmében az egyezményt ad referendum megjegyzéssel” írt alá.⁵⁷ Bár ezzel még a magyar állam nem csatlakozott az egyezményt aláíró, és a személyazonossági igazolványokat első ízben beiktató államok sorához, Baranyai végül 1922. augusztus 21-én kelt Bánffy Miklósnak írt levelében az egyezmény aláírását tanácsolta: „Véleményem szerint kívánatos volna, ha Magyarország is csatlakoznék e határozathoz azzal a feltétellel, hogy a még kérdésbe jövő bulgár, jugoszláv, román kormányok is magukévá teszik.”⁵⁸ Az egyezmény aláírására magyar részről végül 1923 elején került sor, s 1936 szeptemberéig összesen 3935 személyazonossági igazolványt állított ki a magyar adminisztráció orosz menekültek részére.⁵⁹

Az egyezmény pontjainak az örmény menekültek részére történő kiterjesztését előirányzó 1924. évi egyezmény körüli konferenciákon, valamint az egyezmény aláírásakor is Magyarországot Baranyai Zoltán képviselte. Baranyai és Daruváry Géza külügyminiszter levelezéséből fény derülhet a magyar diplomáciai körök álláspontjára az örmény menekültekhez fűződő magyar viszonyra: „Miután ezt a jobb sorsra érdemes örmény népet az entente beugratta a törökellenes mozgalomba, sőt, a világháború során, nyíltan maga mellett szerezte meg, s utána cinikusan fölládozta a lausanne-i békeszerződésben, a N.Sz. összes tagállamaival szeretné megfizettetni a nép megmaradt töredékeinek elhelyezését és rekonstruálását.”⁶⁰ Az alapvető szimpátián és az Antant-hatalmakhoz fűződő viszonyból következő állásfoglaláson kívül Baranyai a brit származású J. F. Johnsonnal, örnaggyal, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal magas rangú hivatalnokával folytatott beszélgetéséből kiderül, hogy Baranyai és köre az örmény menekültek támogatását „becses és fontos” feladatként tartotta számon.⁶¹ Így vált Magyarország az egyik első állammá, aki az örmény menekültek számára nemzetközi személyazonossági igazolványt állított ki, 1936 szeptemberéig bezárólag összesen 31 darabot.⁶²

⁵⁶ Governmental Conference on Identity Papers for Russian refugees. 2nd meeting. Monday, July 3rd, at 15:30. *MNL K84/24*, 79.cs. Eredeti iktatási szám: C.R.R./C.I./P.V.2 (I).

⁵⁷ Báró Abele, m.kir.konzul jelentése az orosz menekültek útlevelügyében tartott nemzetközi konferenciáról. Bern, 1922. július 6. *MNL K84/24*, 79.cs.

⁵⁸ Baranyai Zoltán 135/pol.-1922. számú levele Bánffy Miklós m.k.k.m. úrnak, Genf, 1922. augusztus 21. Lásd: *MNL K107/43/2/b/1*, 52. cs.

⁵⁹ Menekültek statisztikája Nansen-hivatal részére. 609/1936. hivatkozási szám. *MNL K107/43/2/c*. 53. cs

⁶⁰ Örmény menekültek segélyezése. Baranyai Zoltán 296/43. számú levele Daruváry Géza külügyminiszternek. Genf, 1924. március 26. *MNL K107/43/2/a*, 52. cs.

⁶¹ 644/43.sz. Genf, 1924. július 10. *MNL K107/43/2/a*, 52. cs.

⁶² Menekültek statisztikája Nansen-hivatal részére. 609/1936. hivatkozási szám. *MNL K107/43/2/c*. 53. cs

1924. szeptember 27-én Nansen értekezletre hívta össze az orosz menekültek ügyében leginkább érintett országok képviselőit, s mint ilyen, Baranyai Zoltánt is elhívta, a konferencia elsősorban egy központi alap megteremtésének a lehetőségeivel foglalkozott.⁶³ A Külügyminisztérium a létesítendő alappal kapcsolatban felkérte Baranyait, hogy közölje Nansennel, „Magyarország a legmelegebb rokonszenvvel kíséri a Nemzetek Szövetsége által az orosz menekültek érdekében kifejtett tevékenységet”, azonban anyagilag azt támogatni nem tudja.⁶⁴

Mindeközben Magyarországon is kialakult a Népszövetség menekültügyi intézményeivel együttműködő menekült- és munkaügyi intézményrendszer, amely az osztrák és magyar állam együttműködésében a két állam területére érkező menekültek érdekképviselői intézményeként működött. Az 1925. év elején megkötött megállapodás szerint az osztrák és a magyar kormány közösen üzemeltette a Menekültügyi Főbiztosságot is képviselő Nemzetközi Munkaügyi Hivatal Henri Raymond vezette bécsi irodáját. Az éves 18 000 svájci frank költségvetéssel működő iroda működésének kétharmadát (12 000 frank) az osztrák és magyar állam közösen, 2:1 arányban fedezte, az osztrák állam évi 8000, a magyar állam évi 4000 frank összeggel.⁶⁵

Bár a korábbi, feljebb is részletezett egyezmények javasolták az egyezményt aláíró államokat a menekültek részére, az útiköltségek terén nyújtandó kedvezményadást, azt kötelezővé nem tette, így a kérdés a továbbiakban is tárgyalások témáját képezte, s 1926 tavaszán újabb egyeztetések követték. A magyar kormány állásfoglalásával kapcsolatban Walko Lajos telegramban értesítette a Külügyminisztériumot: a „múltban csoportos átutazások ötven percentes kedvezményben részesültek, államközi kölcsönösség esetére ötven percentes díjmérsékléshez hozzájárulnánk.”⁶⁶

Az 1926. május 12-én aláírt egyezményt övező konferenciákon a magyar diplomácia aktívan képviseltette magát. A magyar királyi Belügyminisztérium részletes utasítással szolgált Baranyai Zoltán, a konferencián tanúsítandó magatartása tekintetében. A minisztérium által megfogalmazott sarkalatos pontokat vizsgálva a szemlélő egy, a

⁶³ 874/43.szám, Genf, 1924. október 9. MNL K107/43/2/b/1, 52. cs.

⁶⁴ 16.501/1. szám, Budapest, 1924. november 6. MNL K107/43/2/b/1, 52. cs.

⁶⁵ Bár az iroda működéséről nem áll sok adat rendelkezésünkre, működését kétségbe vonni nem lehet. Halász Iván tanulmánya mindazonáltal arról számol be, hogy a Henri Raymonddal folytatott hosszas tárgyalások az iroda felállításának kudarcával végződtek, a szerző szerint „egy fehér orosz képviselő felállítása, illetve további létezése tárgyalanná vált.” Vö: HALÁSZ Iván: i.m. 29. A bécsi székhellyel működő irodáról bővebben lásd: A Külügyminisztérium 14785/1. számú, 1926. január 4-re datált levele a genfi követségi tanácsosnak. MNL K107/43/2/b/1, 52. cs.

⁶⁶ Walko Lajos telegrammja. MNL K107/43/2/c, 53. cs.

kortársaihoz képest mérhetően modern szempontrendszert ismerhet meg, amely – a későbbi években is szintén, konzekvens módon – kiállt a személyazonossági igazolványok menekülteket terhelő költségeinek radikális csökkentése mellett, és a menekültek azon joga mellett, hogy bármikor visszatérhessenek az igazolványt kiállítandó állam területére. Walko a következő utasítást küldte meg Baranyai számára:

„A III.9-ik pontra vonatkozólag kívánatos lenne ha minden menekült orosz és örmény egyaránt, tekintet nélkül arra, hogy mikor érkezett, útlevét birtokában legyen. [...] elfogadhatónak tartanék egy megállapodást, hogy minden állam azon menekülteknek, kiknek ő állított ki „Nansen-féle” útlevelet, bármikor ismét bebocsássa saját állama területére. Csak ilyen módon lehetne megkönnyíteni a menekültek elhelyezésének lehetőségét. Ezt a proposíciót a szerzett tapasztalatok alapján ajánlhatnók. [...] Az útlevét egyöntetű típusa /alak, szín, szöveg/ nemcsak kívánatos, de szükséges is, mert ha többféle típus létezik, úgy az ellenőrzés kétségtelenül nehezebb. [...] Mivel a menekültek nagyrésze vagyontalan az útlevét díját a minimális összegben kellene megállapítani. Ez az összeg az útlevélnyomtatvány árát és kiállítási költségeinek kiadásait a lehetőség szerint ne haladja meg.”⁶⁷

Baranyai beszámolójából kiderül, hogy a konferencia résztvevői a személyazonossági igazolványok kiállításának fejében a menekültek részéről öt svájci frank hozzájárulást tartottak szükségesnek, amelyet „a magyarországi orosz menekültek helyzetére való tekintettel” Baranyai felszólalásai során több ízben is megvalósíthatatlannak tartott. A magyar diplomácia ezen álláspontját több ízben, a későbbi évek során is kifejezésre juttatta.⁶⁸ Egy későbbi kimutatásból az is kiderül, hogy Magyarországon „a Nansen útlevelek utáni kiállítási, vagy meghosszabbítási díj nincs rendszeresítve, csupán a nyomtatvány önköltségi ára fejében kell a menekülteknek 48 fillért fizetni.”⁶⁹ A konferencia emellett „azt is javasolta, hogy, bizonyos kivételek mellett, minden állam engedje meg a kivándorló menekülteknek, hogy bizonyos időn belül visszatérhessenek. Ez a föltétel [Baranyai megfogalmazása szerint] elkerülhetetlennek látszik...”⁷⁰ Ez, a magyar diplomácia által is hangsúlyozottan javasolt

⁶⁷ Magyar királyi belügyminisztériumi rendelet. 118.672/1926. szám. *MNL K107/43/2/c. 53. cs.*

⁶⁸ Többek között 1928 márciusában is: „a Magyarországon tartózkodó orosz és örmény menekültek mindannyira vagyontalanok s nagyrészüket maga is segélyre szoruló, úgy hogy tőlük egy létesítendő alap céljára 5-5 franknak a bekívánása teljesen lehetetlen.” 20.5201-s. 1928. március 31. *MNL K107/43/2/c. 53. cs.*

⁶⁹ Menekültek statisztikája Nansen-hivatal részére. 609/1936. hivatkozási szám. *MNL K107/43/2/c. 53. cs.*

⁷⁰ Baranyai Zoltán 59891/4. számú levele Walko Lajos külügyminiszternek, Genf, 1926. június 25. *MNL K107/43/2/c. 53. cs.*

pontja a szerződéssel kapcsolatban felmerülő javaslatoknak végül nem került becikkelyezésre, s a későbbi évek menekültpolitikájának is aktív vitatémáját adta, leghamarabb a Népszövetség nyolcadik Közgyűlésén került elő ismét, ahol a korábbi egyezményekben történő lehetséges módosításként tárgyalták a javaslatot,⁷¹ de még az 1951. évi Genfi Egyezményrel kapcsolatban is tárgyalások témáját képezte. A korábbiakhoz hasonlóan a pénzügyi támogatást a magyar kormány végül ezen az 1926. évi konferencián is megtagadta.

A pénzügyi támogatás kérdése a későbbiekben is számtalanszor előkerült, a magyar kormányt több ízben is felkérték különböző humanitárius és a Népszövetség égisze alatt működő menekültügyi szervezetek a támogatás megvalósítására. Ezzel a kapcsolatban a Külügyminisztérium a Pénzügyminisztériummal tárgyalt, amely tárgyalásokról fennmaradt Bud János hivatalos elutasító levele, amelyben a következőkkel érvelt:

„A lakóhelyéről elűzött és minden vagyonától megfosztott örmény menekültek szenvedéseit talán egy nemzet sem tudja oly mértékben átérezni, mint épen a magyar nemzet. A trianoni békeszerződés és az utódállamok erőszakos intézkedései folytán ugyanis a magyarok százezrei jutottak hasonló sorsra, akik vagyonuktól hirtelen megfosztva mind a megkisebbedett és területe nagy részének hirtelen elvesztése folytán gazdasági rendszerében feldúlt, a háború és az követő idegen megszállások által súlyosan meggyengült mai Magyarország felé menekültek és ezen súlyos helyzetbe jutott országtól vártak segítséget. Köztudomásúak azok az erőfeszítések és azok az áldozatok, amelyekből a magyar állam és az ország minden lakója kivette részét, hogy az ország ezen nehéz helyzetéből kikerüljön és kötelességét menekült honfitársaival szemben teljesíthesse. Köztudomású továbbá, hogy a menekültek folytán a magyar állam nyugdíjterhe a háború előtti tehernek többszörösére emelkedett és az államháztartásnak olyan súlyos tételét jelenti, amely a kormánytól a gazdasági és szociális feladatoknak az ország fejlődéséhez elkerülhetetlen teljesítéséhez szükséges anyagi fedezetet elvonja. [...] Ilyen körülmények között tehát, amikor a magyar államnak is megvannak a maga menekültjei, akiknek támogatása költségvetésének súlyos megterhelését jelenti, bármily részvétellel tekintünk is más hasonló sorsban levő nemzetekre, pénzügyileg nem lehetünk segítségükre.”⁷²

⁷¹ Russian and Aremnian Refugees. Report to the Eight Ordinary Session of the Assembly. Geneva, September 5th, 1927. Lásd: MNL K78/XIII-6, 42. cs.

⁷² Bud János pénzügyminiszter 147.863/1927. I. számú levele a magyar királyi Külügyminisztérium részére, 1928. február 5-én. K107/43/2/c. 53. cs.

Már feljebb említést tettem a menekültek repatriációs folyamatainak nehézségeiről, amelyet jól illusztrálhatnak az alábbi magyar példák. Bár a diplomáciai érintkezésekben a magyar fél többször kijelentette, hogy „a magyar kormány sem a múltban, sem most semmiképpen sem akadályozza meg az itt tartózkodó orosz állampolgárokat hazameneteli szándékukban, sőt azt a maga részéről is mindenkor elősegíteni fogja”,⁷³ a szovjet kormány a magyar politika részéről teljesíthetetlen feltételeket szabott meg a hazatéréssel kapcsolatos tárgyalások alapjaiként. 1928 nyarán és őszén nyolc személy repatriációjával kapcsolatban Moszkva kijelentette, hogy addig nem adja ki a beutazási engedélyt ezen orosz származású személyek számára, amíg egy általuk kijelölt megbízott ki nem vizsgálja Magyarországon tartózkodásuk körülményeit Budapesten. Ezt természetesen a magyar diplomácia „politikai okok miatt” nem engedhette meg, így az Nansen közbenjárását kérte.⁷⁴ Ekkor Nansen éppen a Szovjetunió területén tartózkodott, így a genfi magyar követség J. F. Johnsonnal vette fel a kapcsolatot. Johnson és Nansen levelezéséből kiderült, hogy a Georgij Csicserinnek, a Szovjetunió külügyi népbiztosával tartott egyeztetéseinek egyértelművé vált Nansen számára, hogy „a szovjet kormány nem óhajt foglalkozni orosz állampolgároknak olyan országokból való hazaszállítási kezelésével, melyekben a szovjet kormánynak nincsenek hivatalos képviselői”, s Csicserin kijelentette, „garanciára van szüksége arra vonatkozólag, hogy az Oroszországba visszatérő orosz állampolgárok nem szovjetellenesek.”⁷⁵

Egy későbbi követi jelentésből kiderül, hogy „az orosz szovjet-kormány Nansen főbiztos közbenjárására sem hajlandó ezen orosz állampolgárok hazaszállítására”, így „más mód nem marad, minthogy a hazatérni óhajtók egyenkénti kérvények útján kíséreljék meg a beutazási engedély elnyerését. Az itteni Menekültügyi Hivatal pártolón terjesztene e kérvényeket a szovjetkormány elé.”⁷⁶ Az is előfordult, hogy a magyar adminisztrációnak azonos, vagy talán még nagyobb mértékű nehézségek árán sem sikerült egy Magyarországról kitiltott orosz származású menekültnek a Szovjetunióba telepítését megoldani –

⁷³ Miniszteri levél Hevesy Pál Minister Residentnek Genfben, Budapest, 1928. június 1. 115.215/7. *MNL K107/43/2/b/1*, 52. cs.

⁷⁴ A nyolc orosz személyt név szerint is említik a források: Julien Rutkovszkij, Pelagia Virlickaja, Sergej Novikoff, Vera Simonova, Pierre Leybin, Dora Bereczova, Jacques Mindvgyuk, Nadejda Gussava. Lásd: A népszövetségi magyar királyi követség 1845. számú jelentése, 1928. október 30. *MNL K107/43/2/b/1*, 52. cs.

⁷⁵ 82. Pol. számú levél Gróf Khuen-Héderváry Sándor rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter úrnak. Genf, 1928. július 11. *MNL K107/43/2/b/1*, 52. cs.

⁷⁶ A népszövetségi magyar királyi követség 1845. számú jelentése, 1928. október 30. *MNL K107/43/2/b/1*, 52. cs.

ilyen volt Jacques Mindvigyuk, Nansen-útlevelel rendelkező orosz menekült kitiltásának az ügye.⁷⁷

Miután áttekintettük a magyar diplomácia és a nemzetközi menekültügy e kezdeti szakasza közötti, nyilvánvalóan élénk és színes kapcsolatok történetét, röviden felvázolnám a két világháború között Magyarországon élő orosz és örmény menekültek helyzetét és különböző szempontrendszer szerinti számarányát, amely során talán néhány, a szakirodalmat korábban jellemző tévedés is eloszlatásra kerülhet.

Orosz és örmény menekültek Magyarországon

A Magyarországon élő orosz menekültek számát tekintve általában a hozzávetőleg 4000-5000 fős mérték az elfogadott a hazai és nemzetközi szakirodalomban. Halász Iván tanulmányában a legpontosabb értéket egy orosz nyelvű szekunder forrásra hivatkozva az 1930. évvel kapcsolatban az 5045 főben láttatja, ám kijelenti, hogy a „korabeli becslések is körülbelül 3000-4000 oroszra számolnak a két világháború között.”⁷⁸ A Magyar Nemzeti Levéltár iratanyagai között azonban megtalálható egy belügyminisztériumi nyilvántartás, amely a korábban ismert számoktól drasztikus mértékben tér el.

1928 májusában, a magyar királyi Belügyminisztérium VII. osztálya által készült a részletes kimutatás a „Magyarországon tartózkodó orosz állampolgárokról” címmel, amely nem csupán az orosz menekültek számáról, de társadalmi összetételéről is részletes adatokkal szolgál, s árnyalja az ezekről mindezidáig uralkodó hamis képet. A feljebb megadott adatokkal többé-kevésbé megegyezőnek tűnhet az érték, amelyet a Magyarországon tartózkodó oroszok összlétszámáról ad a kimutatás: 4764 személy. Mindazonáltal ez családtagokkal és gyermekekkel együtt értendő, az „önálló személyek családtagok nélkül” mindössze 2552 főt tettek ki. A 2552 személy mellett összesen 887 házastárs élt, amelyből csupán 128 volt orosz, 759 fő magyar származású volt. A családokban 1325 gyermek élt, amelyeknek hozzávetőleg 85%-a orosz-magyar vegyes házasságból született, összesen 1160-an voltak magyarországi születésűek és csupán 165 született Oroszországban. A 2552 fő azonban nem volt mind menekült. 285 személy a háború előtt érkezett Magyarországra; mint „szovjetházas”, Magyarországra 112 fő költözött házastársával; 1696 fő hadifogolyként

⁷⁷ A Külügyminisztérium 125.998=7. számú levele a népszövetségi magyar királyi képviselőnek. MNL K107/43/2/b/1, 52. cs.

⁷⁸ HALÁSZ Iván: i.m. 26.

érkezett hazánkba; és csupán 459 fő tartozott a tágabb értelemben vett menekült kategóriába.⁷⁹ Mindazonáltal ez a szám a továbbiakban nagyban megnőhetett, hiszen az 1936. évi kimutatás alapján már 4210 menekült részére 3935 Nansen-útlevelet bocsájtott ki a magyar adminisztráció.⁸⁰

A Magyarországon élő oroszok társadalmi eloszlásáról, illetve származásáról alkotott képet is nagyban árnyalja a kimutatás. Bár Halász Iván tanulmányában leírta, hogy a „magyarországi orosz emigráció, mint minden más ilyen közösség, sokrétű volt”, s azt, hogy az emigráció tagjai között voltak „a bolsevizmus elől menekülő arisztokrata és polgári családok egyes tagjai, a fehér hadseregek tisztjei, kozákok, katonák és civilek”,⁸¹ tanulmányában alapvetően hercegekről, arisztokrátákról, tábornokokról és monarchista „ellenforradalmi” mozgalmak tagjairól írt,⁸² csakúgy, mint Tóth Judit, aki Európa orosz menekültjeit úgy határozta meg, mint „arisztokraták, gyárosok, magas rangú állami alkalmazottak”.⁸³ Az orosz közösség eloszlása foglalkozásuk szerint ezekkel ellentétben 1928-ban a következő volt: 765 munkás, 690 földműves, 595 iparos, 206 magánzó, 83 értelmiségi, 52 kereskedő, 161 egyéb. Bár a magyarországi orosz közösség központja valóban Budapesten volt (iskolák, templomok, az elit), a szakirodalom mégis megalapozatlanul nagy hangsúlyt helyez a magyar főváros és az orosz elit szerepére az orosz közösség tekintetében. Míg 1928-ban Budapesten 960 orosz tartózkodott, vidéken 1592, mely utóbbiak közül 1110-en falvakban, 482-en városokban. Így tehát kijelenthető, hogy a magyarországi orosz

⁷⁹ Kimutatás – Magyarországon tartózkodó orosz állampolgárokról. A m.kir. Belügyminisztérium VII. osztálya, 1928. május 29. *MNL K107/43/2/b/1*, 52. cs.

⁸⁰ Menekültek statisztikája Nansen-hivatal részére. 609/1936. hivatkozási szám. *MNL K107/43/2/c*. 53. cs

⁸¹ HALÁSZ Iván: i.m. 26.

⁸² Ezt támasztja alá az a kijelentése is, miszerint a „magyarországi orosz emigráció ugyan különböző emberekből és csoportokból állt, politikailag azonban a monarchista jobboldal dominált benne”, vm. „A győztes magyar „fehér forradalom” ugyanis 1919 óta példaként szolgált sok orosz jobboldali számára. Horthy Miklós és rendszere népszerű lett a monarchista oroszok körében.” HALÁSZ Iván: i.m. 17. Mindazonáltal természetesen számos ilyen személlyel is találkozhatunk a két világháború közötti közéleti szereplők között, így Mihail Samsonow-val, a Közgazdaságtudományi Kar orosz nyelv előadójával, a volt orosz diplomáciai misszió titkárával, aki publicisztikai tevékenysége során több alkalommal is kifejtette a menekültüggyel kapcsolatos véleményét: „Az orosz menekültek problémája, az örményekével komplikálva nemzetközi jelleget öltött, parancsolóan megoldást követelt és nem lehetett belső adminisztratív rendelkezésekkel, sem egyszerű rendőri intézkedésekkel elintézni. Ugysem oldhatták meg az egyes országok az emigráns-kérdést, hogy a menekülteket saját területéről kiutasították vagy be sem engedték, mivel ilyen eljárás semmiesetre sem lett volna összhangban az általános emberi elvekkel és a menedékjoggal, a kultúra fogalma üres szóvá sülyedt volna le.” SAMSONOW S. Mihály: Az orosz emigráns nemzetközi státusa. *Jogállam: jog- és államtudományi szemle*, 35/1 (1936). 16-19. Egy másik releváns tanulmányát lásd: SAMSONOW S. Mihály: A népszövetségi menekültügyi Nansen-hivatal státusa. *Jogállam: jog- és államtudományi szemle*, 35/3-4 (1936). 131-132.

⁸³ TÓTH Judit: i.m. 231.

emigrációnak csupán egy kis szelete volt része a „fehérgárdista” cári nómenklatúrának és arisztokrata társadalomnak, többségük paraszti vagy munkás származású hadifogoly, vagy a háborúk, üldöztetések és éhínségek elől menekülő személy volt, ráadásul több, mint egy tizedük a háborút megelőzően érkezett Magyarországra.⁸⁴

A két világháború között Magyarországon tartózkodó örmények számát illetően a már többször is említett 1936. évi kimutatás 33 főről tesz említést, mindazonáltal számuk minden bizonnyal több volt. Eghia Hovanessian örmény menekült visszaemlékezése szerint az Oszmán Birodalomból érkező örmény menekültek száma Budapesten 1922-ben 80-90 körül mozgott, míg 1934-ben az Erdélyből betelepülő örményekkel együtt a fővárosban hozzávetőleg kétezren, az ország teljes területén pedig ötezren éltek.⁸⁵ A két világháború között ezek az örmények Budapesten elsősorban szőnyegek kereskedelméből és restaurálásából éltek, amit Budapest belvárosában található boltjaikban végeztek a Ferenciek terén, a Váci utcában, az Irányi utcában, a Kossuth utcában, a Cukor utcában, a Régiposta utcában és az Eskü téren. Egyikük, Rsduni Hrant Szerkisz a Magyar Nemzeti Múzeum antik szőnyeg restaurátorává is vált.⁸⁶

Összefoglalás

A tanulmány bevezetőjében bemutatásra kerültek a magyarországi menekültügy történeti kutatásának főbb témakörei, amelyek a nemzetközi menekültügy kezdeti, a Népszövetség égisze alatt az 1920-as években kibontakozó korszakának történetével, annak diplomáciatörténeti, jogtörténeti és egyéb aspektusaival csupán érintőlegesen, annak magyar aspektusaival pedig gyakorlatilag egyáltalán nem foglalkoznak. A tanulmány második fejezete bemutatta a menekültjog e kezdeti szakaszának fejlődéstörténetét, amelyet annak magyar aspektusai, e nemzetközi jogi és humanitárius mozgalom magyar résztvevői tevékenységének bemutatása követett részben a magyar és nemzetközi szakirodalom előtt eddig ismeretlen források tükrében. A magyarországi orosz és örmény menekültek két világháború közötti helyzetét, társadalmi eloszlását és számát bemutató fejezet a magyar

⁸⁴ Kimutatás – Magyarországon tartózkodó orosz állampolgárokról. A m.kir. Belügyminisztérium VII. osztálya, 1928. május 29. MNL K107/43/2/b/1, 52. cs.

⁸⁵ HOVHANNESIAN Eghia: *Armenia népe*. Gödöllő, 1934. 276.

⁸⁶ További részletekért lásd: AVANESIAN, Alex: Krumplicukor. Avetis Tarpinian története. *Diaszpóra* 21. 1/2 (2003). 6-9.; AVANESIAN Alex - SZÁM László: *Az örmény egyház története*. Budapest, 2010. 154.; AVEDIKIAN Viktória - KRAJCSÍR Piroska: *Magyarországi örmények*. Budapest, 1998.; KORBULY Domonkos: *Az örmény kérdés a magyar közvéleményben*. Budapest, 1942.

szakirodalmat uraló téves elgondolást kívánta eloszlatni, miszerint az Európába és Magyarországra érkező orosz menekültek „fehérgárdista” tisztek és arisztokraták lettek volna, s bemutatásra került röviden az örmény menekültek általános helyzete és száma is. A téma aktualitását több tényező is adja, az első világháború, az Örmény Népiirtás és az orosz polgárháború közeledő százéves évfordulói mentális közelségbe hozzák e témákat a nagyközönség számára is, s ezen témák történeti kutatása talán újra megfelelő hangsúlyhoz juthat.

Irodalomjegyzék

- AVANESIAN, Alex: Krumplicukor. Avetis Tarpinian története. *Diaszpóra* 21. 1/2 (2003). 6-9.
- AVANESIAN Alex - SZÁM László: *Az örmény egyház története*. Budapest, 2010.
- AVEDIKIAN Viktória - KRAJCSÍR Piroska: *Magyarországi örmények*. Budapest, 1998.
- BANKIER, David: Eltérő és közös sors. Zsidó menekültek és náciellenes emigránsok. In: MOLNÁR Judit (szerk.): *A holokausz Magyarországon európai perspektívában*. Budapest, 2005. 37-44.
- BEÉR János – SZABÓ Imre (szerk.): *A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. Az 1949:XX. törvény és magyarázata*. Budapest, 1949.
- BIRKÁS Anna: A menekültlét arcai. Örmény menekültek és a menekültügy kialakulása. *Korall*, 12/46, 2011. 42-65.
- BOGNÁR Katalin – KOVÁTS András: Visszatérés Kelet-Szlavóniába 1997 őszén. In: SIK Endre – TÓTH Judit (szerk.): *Idegenek Magyarországon*. Budapest, 1998. 29-48.
- CARMILLY-WEINBERGER, Moshe: *Út a szabadság felé! Zsidó menekültek megsegítésének története a Holocaust idején. Erdély, 1936-1944*. Cluj-Napoca, 1999.
- DÉKÁNY István: „Térítse meg nekünk a Magyar Kincstár...” – Soproni menekültek 1920-as kártérítési igénye. *Múltunk*, 57/4 (2012). 113-134.
- DÉMÉNY Gyöngyvér: Integration of Refugees in Hungary. *Fundamentum*, 12/5 (2008). 116-122.

- DOBÓ István: 10 év a menekültekért. A magyar menekültügyi intézményrendszer rövid története. In: DOBÓ István [et al.]: *Menekültek Magyarországon*. Vol. IV. Budapest, 1999. 6-9.
- DÖVÉNYI Zoltán: Zeitliche und räumliche Aspekte der Migrationswellen in Ungarn, 1918-1995. In: SEEWANN, Gerhard (szerk.): *Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918-1995*. München, 1997. 7-33.
- FREY Dóra: Menekültek és menekülők – a második világháborút követő kényszermigráció nemzetközi jogi háttere. *Jogi tanulmányok*, 16/2 (2012). 95-107.
- FÜLÖP Mihály – SIPOS Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században. Budapest, 1998.
- GEBEI Sándor: Lengyel katonai menekültek Egerben, 1939-1944. *Archívum*, 2010/19. 215-228.
- GERENCSÉR Tibor: Lengyel menekültek Kárpátalján 1939-ben. *Acta Academiae Beregsasiensis*, 11/2 (2012). 107-124.
- GNIAZDOWSKI, Mateusz: Lengyel háborús menekültek az első bécsi döntés után Magyarországhoz csatolt szlovákiai területeken. *Fórum*, 6/1 (2004). 35-50.
- GOODWIN-GILL, Guy S.: *The refugee in international law*. Oxford, 1996.
- GULYÁS J. Attila: *Délszláv menekültek Somogyban*. Kaposvár, 1996.
- HALÁSZ Iván: Az orosz fehér emigránsok és Magyarország az 1920-as évek elején. In: HALÁSZ Iván (szerk.): *Az orosz „fehérgárdista” emigráció Magyarországon (1918-1945)*. Budapest – Esztergom, 2011. 9-33.
- HATHAWAY, James C.: *The Law of Refugee Status*. Butterworths – Toronto, 1991.
- HATHAWAY, James C.: *The rights of refugees under international law*. Cambridge, 2005.
- HOFLAND, H. J. A.: *Hongaarse vluchtelingen, 1956*. Rotterdam, 2006.
- HORVÁTH Lajos: Bevezető. In: DOBÓ István [et al.]: *Menekültek Magyarországon*. Vol. IV. Budapest, 1999. 4-5.
- HOVHANNESIAN Eghia: *Armenia népe*. Gödöllő, 1934.
- HOVANNISIAN, Richard G. (szerk.): *The Armenian Genocide: History, Politics, Ethics*. London, 1992
- HUNTFORD, Roland: *Nansen – the explorer as hero*. London, 1997.

- HUSEBY-DARVAS Éva V.: A volt Jugoszláviából menekültek a repatriációról. In: SIK Endre - TÓTH Judit: *Migráció és politika*. Budapest, 1997. 77-86.
- INOWLOCKI, Lena: Nagyanyák, anyák és leányok. Három zsidó menekült család asszonyai. *Thalassa*, 5/1-2 (1994). 176-187.
- JENEY Petra – NAGY Boldizsár (szerk.): *Nemzetközi jogi olvasókönyv*. Budapest, 2002.
- JOBST Ágnes: Az állambiztonság és a keletnémet menekültügy. Dokumentumok a genfi menekültügyi egyezményhez való magyar csatlakozásról. *Betekintő*, 2010/3.
- JOHNSON, Paul: *Modernkor*. Budapest, 2000.
- KANYÓ Tamás (szerk.): Emigráció és identitás. '56-os magyar menekültek Svájcban. Budapest, 2002.
- KAPRONCZAY Károly (szerk.): *Magyarok és lengyelek 1939-1945*. Budapest, 1991.
- KAPRONCZAY Károly: Menekültek Magyarországon. *Valóság*, 36/2 (1993). 39-51.
- KARDOS Gábor: A menekült státusz nemzetközi jogi szabályozása és elnyerése a nemzetközi gyakorlatban. In: TIMORÁNSZKY Péter (szerk.): *A nemzeti kisebbségek és a menekültek jogai*. Vol. I. Budapest, 1989. 17-37.
- KASZÁS Veronika: A magyarországi „alternatív szervezetek” felépítése az erdélyi menekültek ügyében 1988-1989-ben. *Múltunk*, 59/1 (2014). 221-266
- KASZÁS Veronika: Diplomatic Way to the 1951 Geneva Convention. *Regio*, 2008/11. 67-95.
- KECSKÉS D. Gusztáv: Az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadása. Propagandaakció. *Élet és tudomány*, 66/44 (2011). 1392-1394.
- KECSKÉS D. Gusztáv: Egy humanitárius csoda anatómiája – az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadása. *Külügyi Szemle*, 9/4 (2010). 158-168.
- KOCZÓ József: Lengyel menekültek a Börzsöny környékén. *Börzsönyi helikon*, 8/6 (2013). 4-21.
- KORBULY Domonkos: *Az örmény kérdés a magyar közvéleményben*. Budapest, 1942.
- KOVÁCS András: Menedékesek Magyarországon 1996 januárjában. In: SIK Endre - TÓTH Judit: *Migráció és politika*. Budapest, 1997. 47-65.
- LAKATOS Judit: Az orosz menekültek ügye a Népszövetségben (1920-as évek). *Történeti tanulmányok*, 2004/12. 205-224.
- LÉNÁRT András: Emigration from Hungary in 1956 and the Emigrants as Tourists to Hungary. *The Hungarian historical review*. 1/3-4 (2012). 368.

- LONG, Katy: Early Repatriation Policy: Russian Refugee Return 1922-1924. *Journal of Refugee Studies*, 22/2 (2009). 133-154.
- MAGYARITS András (szerk.): *Menekültek és menedékesek Magyarországon: Bicskén és Nagyatádon*. Székesfehérvár, 1996.
- MILLER, Donald E. – MILLER, Lorna Touryan: *Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide*. Berkeley, 1993.
- MOLNÁR Imre: A magyar katolikus egyház és a lengyel menekültek. *Magyar szemle*, 16/7-8 (2007). 103-119.
- MOLNÁR Imre – TAMÁS Edit (szerk.): *Lengyel menekültek 1939-1945*. Királyhelmece, 2009.
- NAGY Boldizsár: *A magyar menekültjog és menekültügy a rendszerváltozástól az Európai Unióba lépésig. Erkölcsi, politika-filozófiai és jogi vizsgálódások*. Budapest, 2012.
- NAGY Boldizsár: Hungarian Refugee Law. In: ADELMAN, Howard – SIK, Endre – TESSENYI, Géza: *The Genesis of a Domestic Regime: The Case of Hungary*. Toronto, 1994. 49-64.
- NOEL-BAKER, Philip: *Nansen's Place in History*. Oslo, 1961.
- PETRICHEVICH HORVÁTH Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. Budapest, 1924.
- PIPES, Richard: *Az orosz forradalom története*. Budapest, 1997.
- RONTÓ Róbert: A magyar menekültügy rövid története, valamint az előintegrációs feladatokat ellátó állomás fő feladatai. *Afrika tanulmányok*, 2/3 (2008). 98-99.
- RÓZSA Mihály: A Népszövetség menekültügyi tevékenysége. *Századok*, 121/1 (1987). 134-154.
- SAMSONOW S. Mihály: A népszövetségi menekültügyi Nansen-hivatal státusa. *Jogállam: jog- és államtudományi szemle*, 35/3-4 (1936). 131-132.
- SAMSONOW S. Mihály: Az orosz emigráns nemzetközi státusa. *Jogállam: jog- és államtudományi szemle*, 35/1 (1936). 16-19.
- SARGSYAN, Ararat: *Fridtjof Nansen and Armenia*. Yerevan, 2008. (örményül)
- SIK Endre: Külföldiek Magyarországon (1995-1997). In: SIK Endre – TÓTH Judit (szerk.): *Idegenek Magyarországon*. Budapest, 1998. 9-14.
- SIMPSON, John Hope: *The Refugee Problem*. London, 1939.

- SOÓS Katalin: Ausztria és a magyar menekültügy 1956-57. *Századok*, 132/5 (1998). 1019-1051.
- SZEMERÉDI Tibor: Az 1956-os magyar menekülthullám Ausztriában, és a menekültek kialakuló szervezetei. *Nyelvünk és kultúránk*, 2006/145. 28-41.
- SZŰTS István Gergely: A szepesi menekültek sajtója 1920 és 1944 között. *Fórum*, 14/1 (2012). 23-34.
- SZŰTS István Gergely: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” – Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek első felének lakásügyeiben Miskolcon. *Korall*, 11/40 (2010). 114-133.
- TOLOLYAN, Khachig: Armenian Diaspora. In: EMBER, Melvin – EMBER, Carol – SKOGGARD, Ian (szerk.): *Encyclopedia of Diasporas*. New York, 2004. 35-46.
- TÓTH Judit: *Státuszjogok*. Budapest, 2004.
- TÓTH Judit: When an emergency has come to stay – The birth of the refugee administration in 1988-1989. *Regio*, 2008/11. 96-145.
- TÓTH Péter Pál: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988-1994)*. Budapest, 1997.
- Terv Oroszország talpraállításáról. *Magyar Külpolitika*, 3/12 (1922). 2.
- *The 1951 Convention relating to the status of refugees and its 1967 Protocol*. Geneva, 2011.
- WADE, Rex A.: *The Russian Revolution, 1917*. Cambridge, 2000.
- WATSON, Cameron J.: Ethnic Conflict and the League of Nations: The Case of Transylvania, 1918–1940. *Hungarian Studies*, 9/1–2 (1994). 181–198.

Felhasznált források jegyzéke

- 82.Pol.számú levél Gróf Khuen-Héderváry Sándor rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter úrnak. Genf, 1928. július 11. *MNL K107/43/2/b/1*, 52. cs.
- 118.672/1926. számú magyar királyi belügyminisztériumi rendelet. *MNL K107/43/2/c*. 53. cs.
- 2142/1920. számú miniszterelnökségi beadvány. *MNL, K26/XLIII*. 1299. cs.

- A Külügyminisztérium 125.998=7. számú levele a népszövetségi magyar királyi képviselőnek. *MNL K107/43/2/b/1, 52. cs.*
- A Külügyminisztérium 14785/1. számú, 1926. január 4-re datált levele a genfi követségi tanácsosnak. *MNL K107/43/2/b/1, 52. cs.*
- A Külügyminisztérium 20.5201-számú, 1928. március 31-re datált levele a genfi követségi tanácsosnak. *MNL K107/43/2/c. 53. cs.*
- A magy. kir. minisztériumnak 8352/1920. M.E.sz. rendelete a megszállott területekről beutazók ellenőrzése tárgyában. *MNL, K26/XLIII. 1299. cs.*
- *A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Alkotmánya.* Budapest, 1919.
- A népszövetségi magyar királyi követség 1845. számú jelentése, 1928. október 30. *MNL K107/43/2/b/1, 52. cs.*
- Arrangement of 12 May 1926 relating to the Issue of Identity Certificates to Russian and Armenian Refugees. League of Nations, Treaty Series Vol. LXXXIX, No. 2004. Lásd: treaties.un.org [letöltve: 2014.02.08.]
- Arrangement relating to the Legal Status of Russian and Armenian Refugees. League of Nations Treaty Series, Vol. LXXXIX, No. 2005. Lásd: treaties.un.org [letöltve: 2014.02.08.]
- Az Országos Menekültügyi Hivatal 1920. szeptember 16-án kelt, 2141/1920. számú levele Teleki Pál miniszterelnök részére. *MNL, K26/XLIII. 1299. cs.*
- Baranyai Zoltán 135/pol.-1922. számú levele Bánffy Miklós m.k.k.m. úrnak, Genf, 1922. augusztus 21. Lásd: *MNL K107/43/2/b/1, 52. cs.*
- Baranyai Zoltán 16.501/1. számú levele, Budapest, 1924. november 6. *MNL K107/43/2/b/1, 52. cs.*
- Baranyai Zoltán 59891/4. számú levele Walko Lajos külügyminiszternek, Genf, 1926. június 25. *MNL K107/43/2/c. 53. cs.*
- Baranyai Zoltán 644/43.számu levele. Genf, 1924. július 10. *MNL K107/43/2/a, 52. cs.*
- Baranyai Zoltán Bánffy Miklós külügyminiszternek írott, 1921. augusztus 20-ra datált, 28/pol. számú levele. *MNL K107/43/2/b/1, 52. cs.*
- Baranyai Zoltán levele Bánffy Miklós külügyminiszter részére, Genf, 1921. szeptember 13. 39/pol. Lásd: *MNL K107/43/2/b/1, 52. cs.*

- Báró Abele, m.kir.konzul jelentése az orosz menekültek útlevélügyében tartott nemzetközi konferenciáról. Bern, 1922. július 6. *MNL K84/24, 79.cs.*
- Bud János pénzügyminiszter 147.863/1927. I. számú levele a magyar királyi Külügyminisztérium részére, 1928. február 5-én. *K107/43/2/c. 53. cs.*
- Extension to other categories of refugees of the measures taken to assist Russian and Armenian refugees. Extract from the minutes of the sixth meeting of the forty-sixth session of the council. Held on September 15, 1927. *MNL K78/XII-1, 42. cs.* Eredeti iktatási szám: C.L.159.1927.VIII.
- Extract from the Minutes of the Twentieth Meeting of the Eighth Ordinary Session of the Assembly (September 26th, 1927). Speech by Dr. Nansen. *MNL K78/XIII-7, 43. cs.* Eredeti iktatási szám: C.L.150.1927.IV. Annex.
- Fifteenth Quarterly Report of the Refugee Settlement Commission. Athens, August 25th, 1927. *MNL K78/XIII-1, 42. cs.* Eredeti iktatási szám: C.456.M.161.1927.II.
- Governmental Conference on Identity Papers for Russian refugees. 2nd meeting. Monday, July 3rd, at 15.30. *MNL K84/24, 79. cs.* Eredeti iktatási szám: C.R.R./C.I./P.V.2 (I)
- Kimutatás – Magyarországon tartózkodó orosz állampolgárokról. A m.kir. Belügyminisztérium VII. osztálya, 1928. május 29. *MNL K107/43/2/b/1, 52. cs.*
- Menekültek statisztikája Nansen-hivatal részére. 609/1936. hivatkozási szám. *MNL K107/43/2/c. 53. cs.*
- Miniszteri levél Hevesy Pál Minister Resident Urnak Genfben, Budapest, 1928. június 1. 115.215/7. *MNL K107/43/2/b/1, 52. cs.*
- Örmény menekültek segélyezése. Baranyai Zoltán 296/43. számú levele Daruváry Géza külügyminiszternek. Genf, 1924. március 26. *MNL K107/43/2/a, 52. cs.*
- Papers of Identity. Memorandum of the High Commissioner for Russian Refugees. *MNL K84/24, 79. cs.* Eredeti iktatási szám: C.L.79(b) 1922.
- Plan for the issue of a certificate of Identity to Armenian Refugees. Submitted for the Consideration of interested governments by Dr. Nansen, High Commissioner for Russian Refugees in Execution of the Resolution of the Council of the League, Adopted on September 28th, 1923. *MNL K78/XIII-7, 43. cs.* Eredeti iktatási szám: C.L.173.1924.CXIII. ANNEX I. (C.L.72 (a) .1924).

- Resolution adopted by the Assembly at its meeting held on Thursday, September 25th, 1924 (morning). *MNL K78/XIII-1*, 42. cs. Eredeti iktatási szám: A.114.1924.II., A.42.1927.X.
- Russian and Aremnian Refugees. Report to the Eight Ordinary Session of the Assembly. Geneva, September 5th, 1927. *MNL K78/XIII-6*, 42. cs.
- Russian, Armenian, Assyrian, Assyro-Chaldean, and Turkish Refugees. Report to the Tenth Assembly. *MNL K78/XIII-8*, 43. cs. Eredeti iktatási szám: A.23.1929.VII.
- Scheme for the Permanent Settlement of 50,000 Armenian Refugees. Subscription from the Albanian Government. _Note by the Secretary-General. *MNL K78/XIII-7*, 43. cs. Eredeti iktatási szám: C.649.M.230.1924.XIII.
- Transfer of Armenian Refugees to the Caucasus and Creation of an Armenian National Home in that Region. Resolution adopted by the Assembly at its Meeting Held on Thursday, September 25th, 1924 (Morning). *MNL K78/XIII-7*, 43. cs. Eredeti iktatási szám: A.112.1924.VII.
- Walko Lajos telegrammja. *MNL K107/43/2/c*, 53. cs.